KONGO-OVERZEE

TIJDSCHRIFT VOOR EN OVER BELGISCH-KONGO EN ANDERE OVERZEESE GEWESTEN

ONDER REDACTIE VAN PROF. DR A. BURSSENS, UNIVERSITEIT TE GENT
MET DE MEDEWERKING VAN DR E. POSSOZ EN DR E. MEEUSSEN

XVI (1950), 4

INHOUD : Termieten-larvenoogst bij de Logo, door B. J. COSTERMANS, O. P., blz. 185 ; La juridiction indigène chez les Bakongo orientaux (suite), door J. MERTENS, S. J., blz. 198 ; De tonologie der naamwoorden te Maleke-Moleke en Moliba, door L. B. DE BOECK, C. I. C. M., blz. 212 ; Elicited Responses in Lele Language, door MARY TEW, blz. 224 ; Vorm en tonen van de infinitief in het Amashi (Kivu), door A. BURSSENS, blz. 228 ; Koloniale literatuur, blz. 234 ; Boekbeoordeling, blz. 237 ; Mededelingen, blz. 247.

DE SIKKEL, LAMORINIÈRESTRAAT 116, ANTWERPEN

KONGO-OVERZEE verschijnt om de twee maanden, behalve in Augustus-September, in afleveringen van 64 bladzijden.

Prijs per jaargang : voor België fr. 150 ; voor Belgisch-Kongo en het buitenland fr. 170.

Voor abonnementen en advertenties wende men zich tot de Uitgeverij De Sikkel, Lamorinièrestraat 116, Antwerpen. Postcheckrekening 173.45 — Telefoon 936.51 en 936.54 — Bankrekening : Société Belge de Banque, Arenbergstraat 30, Antwerpen.

Alle bijdragen, briefwisseling en ruilnummers te zenden naar de redactie : Prof. Dr. A. Burssens, Veldstraat 29, Mariakerke-bij-Gent (België).

Ieder auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage ; hij heeft recht op 20 overdrukjes. Boeken en studies naar de redactie gezonden, worden besproken.

KONGO-OVERZEE paraît 5 fois par an en fascicules de 64 pages.

Prix de l'abonnement annuel : pour la Belgique frs. 150 ; pour le Congo belge et l'étranger frs. 170.

Les abonnements et les annonces sont reçus par la maison d'édition De Sikkel, 116 Lamorinièrestraat, Anvers (Belgique). C. C. P. 173.45 — Tél. 936.51 et 936.54 — Banque : Société Belge de Banque, 30 Arenbergstraat, Anvers.

Toute correspondance relative à la rédaction doit être adressée au directeur de la revue : Prof. A. Burssens, Veldstraat 29, Mariakerke-lez-Gand (Belgique).

Les articles n'engagent que la responsabilité de leurs auteurs. Les collaborateurs ont droit à 20 tirages à part. Il sera rendu compte de tout ouvrage qui aura été envoyé à la rédaction.

KONGO-OVERZEE is issued five times a year in copies of 64 pages.

Subscription : for Belgium : Belg. frs. 150 per annum ; for foreign countries and Belgian Congo : frs. 170.

Subscriptions and advertisements should be sent to De Sikkel, Lamorinièrestraat 116, Antwerp (Belgium). Banking account : Société Belge de Banque, Arenbergstraat 30, Antwerp.

All informations and contributions should be sent to : Prof. A. Burssens, Veldstraat 29, Mariakerke (Ghent), Belgium.

Contributors alone are responsible for expressed opinions. They will be presented with 20 reprints of their articles.

TERMIETEN-LARVENOOGST BIJ DE LOGO

door B. J. Costermans, O. P.
Faradje (Belgisch-Kongo)

Op niets zijn de Logo zozeer verlekkerd als op termietenlarven. De *avurudu* of *kongha vudu*, gelijk zij die larven noemen, „zijn lekkerder dan al de andere en veroorzaken buikpijn noch buikloop".

In de tweede helft van November — soms wat later of wat vroeger, al naar gelang van de weersgesteldheid en dus van de streek — beginnen de termietenarbeidsters (*lifu-kidzu*) hun nest langs de ene of andere kant uit te breiden. Wanneer men op dit ogenblik de nieuwe aanwas opendabt, ziet men de *kidzu* en de nog onvolgroeide *avurudu* dooreenwemelen. Pas in December, wanneer het olifants- en steppengras begint te bruinen en te verdorren, en het zwarte termietenvogeltje zijn *lifu-lifu*-toontjes uitgalmt, zijn de *avurudu* volkomen ontwikkeld (1).

Wanneer de Logo het *lifu*-vogeltje horen, en zien dat de *lifu-kidzu* de buitenste galerijen van de termietenheuvel toemetselen (2), zeggen ze : *Mali kongha ga*, „we gaan termieten steken", want deze termietenlarven worden inderdaad uitgegraven. Die larvenoogst kan sommige jaren in November beginnen en loopt tot begin Februari.

---

(1) De termietenvogel of *lifu-lifu* schijnt een zwarte vogel te zijn ; het is een Afrikaanse trekvogel die omtrent de tijd van de *kongha ga* onze streek intrekt.

(2) *Kongha ga* : termieten steken, dat doen de meeste Logo. Sommigen echter, o. a. de Tibu (Alokwa) doen het zelden, en nog anderen, o. a. de Andata en de meeste Avokaya en Adzigo, doen het nooit. Alleen de *lifu*-termieten (Terùes natalensis Havil) worden zo geoogst, niet de *andri-*, *api-* en *moba*-termieten, omdat hun larven niet bijeenzitten in het nest, zodat de karige vangst de moeite van het delven niet loont. Er zijn verder nog drie soorten *lifu* : de *angatsi*, de *angadribi* en de *bizole*. Deze laatste worden niet gestoken omdat ze dan al sterk gevleugeld zijn (Karisia). Het woord *kongha* of *kongua* betekent : termietenlarven. Het woordje *ga* komt van *gaga* : kappen, hakken, met steekhak of kapmes.

Evenals de toebereidselen voor jacht en visvangst draagt het boren van de termietenheuvel en het oogsten van de *avurudu* een sakraal karakter. Zo de Logo de gebruikelijke ceremoniën en onthoudingen achterwege lieten, zouden ze heel zeker met lege handen terugkeren. Dit geloven ze althans, en de proef op de som willen nemen, zou in hun ogen een wraakroepende schennis zijn van een oeroud en heilig voorschrift. Deze gebruiken kunnen van klan tot klan verschillen maar zijn voor allen even heilig.

Het is merkwaardig dat nergens een voorafgaandelijke geestenverering gebruikelijk schijnt, hoewel dit, in geval van herhaaldelijk slechte larvenoogst, zeker door de *lèndri*-raadpleging zal geboden worden, en dan ook zal plaats vinden.

Gebruikelijke handelingen en onthoudingen vóór het „termietensteken". — Te Muniètò zal de oude familie-vader wat *soli*-gras en *alia* in water soppen en daarmee de termieten-delvers besprenkelen. Op andere plaatsen bespuwen de termieten-stekers elkaar onderling en wensen elkaar een goede oogst toe.

Overal zijn zekere onthoudingen streng voorgeschreven, niet alleen om een rijke oogst te verzekeren, maar ook om een algehele mislukking te voorkomen. Aldus moeten de termieten-stekers — en dit is algemeen — *dinda* (rest van water : *yi-kodra*, of van bier : *wa-kodra*") derven. Bovendien mogen ze 's morgens *kika* (suikerriet ; aldus te Karisia) noch sesam eten, anders zullen de *avurudu* in *kidzu* of zand veranderen gelijk sesamzaad. Gewoonlijk gaan ze dus nuchter aan het werk, hoewel dit niet geboden is, want ze mogen eten wat die morgen bereid werd, en water drinken dat diezelfde morgen geschept werd. Op sommige plaatsen nochtans mogen ze ook geen vers water drinken ; doch daarover later.

Een zwangere vrouw mag de termieten-stekers niet vergezellen, noch bij hen komen. De delvers mogen de eerste larven ook niet eten (algemeen).

Vele termietenheuvels horen niemand toe ; andere zijn eigendom van een familie. De eigenaar er van mag deze dan ook boren en de *avurudu* er van oogsten. De oogst en de daarmee gepaard gaande ceremoniën zijn geenszins voorbehouden aan het familiehoofd, hoewel het vroeger veelal het familiehoofd was, die zijn „kinderen" uitnodigde of bijeenriep voor de larvenoogst (*kongha gama*).

Gewoonlijk trekken de mannen 's morgensvroeg in groep naar de grasvlakten. De vrouwen komen zich eerst later bij de mannen voegen, als de tijd gekomen is om de *avurudu* te garen en te korven. Het gebeurt evenwel ook dat man en vrouw met hun tweeën termieten gaan steken, het werk onder elkaar verdelen en de oogst samen binnenhalen.

Eertijds boorden de Logo de *lifu*-heuvels met een *galika* (een daartoe gepunte *lika*- of *kutshi*-stok), niet omdat het ritueel deze houtsoort voorschreef, maar eenvoudig omdat zij geen ijzeren hakken bezaten en deze houtsoorten zeer sterk zijn. Hier en daar wordt nog wel eens de *galika* gebruikt — een onomstootbaar bewijs dat de Logo Neolithiekers waren, zou de Heer de Calonne besluiten. Buiten deze *galika* droegen de mannen dikwijls enkele bussels sesam-stengels mee — de termietenoogst gebeurt nl. na het dorsen van de sesam — of sprokkelen onderweg het nodige hout om een rookvuur aan te leggen. Ook de toverplanten en -bladeren die bij de termietenoogst te pas komen, worden onderweg getrokken. Zie daarover verder.

Het Rookgat, *Lavora* (1). — Ter plaatse gekomen, begint de leider, zonder enige voorafgaande ceremonie, de flank van de termietenheuvel te doorboren aan de windzijde, want de wind moet helpen de rook in het boorgat te jagen. Indien de heuvel zeer groot is, worden twee *lavora* geboord (*Matafa-Tavudri*, *Karisia-Lèivoro*). Onderwijl hurken de helpers gewoonlijk aan de overkant of bezijden de heuvel. Te Awago moeten de helpers neerzitten, bij de Gaoniya van Talii integendeel, gaan ze binst die tijd het nodige hout sprokkelen en de bladeren trekken nodig voor de blaasbalgen. Van zohaast de heuvel zover doorboord is, dat het hart van het nest met zijn larvencellen en de zwamkoekkamertjes op plaatsen bloot komt, smijt de delver zijn steenhak weg, neemt een klot van het blootgekomen nest-„klokhuis" (*kovo*), grijpt pijl en boog

(1) *Lavora* kan als volgt ontleed worden : *la* is de afkorting van *lana* (binnenin, in de buik van) ; *vo* betekent : blazen ; *vora* is het tegenwoordig deelwoord, dus : „al blazende", „blazer". Naast *lavora* hoort men ook *lavura* en *labvora* (Evi, Labvuru...). *Vura* tegenw. deelwoord van *vuvu* : doorgaan ; men doet de rook door het nest gaan. Denkelijk is *lavora* of *labvora* het juiste woord.

en toverplanten en kruipt er mee op de termietenheuvel. Op andere plaatsen drinken allen eerst een slok water, want van zohaast men het rookvuur bij de mond van de *lavora* aanlegt, mag niemand nog water drinken. Hier staan we opnieuw voor een rijke verscheidenheid van ceremoniën, wat ze *kokipala rovo* (1) noemen (Tavudri, Evi, Talii). Bij de Madoka en Lèïvoro gebeurt dit als volgt.

De *lavoradiba* (degene die het rookgat geboord heeft) draait zich langzaam rond op de top van de termietenheuvel, overschouwt de grasvlakten en de bos-gordijnen die ze omlijsten, en noemt deze grasvlakten en de beken bij hun naam, een voor een, en bezweert ze — alsof dit van hen afhing — hun al hun *avurudu* te schenken: *Dungu, Buamva, Tabiria... mi kafè madri kongha wè*. Op andere plaatsen bezweert hij al de termietenlarven van de omliggende nesten, naar hier te komen. Daarna legt hij het stukje *kovo* op de heuvel, neemt zijn boog en spietst de *kovo* op de top van het termietennest met een pijl. Daarna hangt hij zijn boog met de pees in de inkeping van de pijl, en beide blijven daar als tovermiddel zolang de handeling duurt (Madoka, Lèïvoro).

Bij de Tandra van Awago legt de leider een *baparimva* (alias *kongha kovo*) en *kovo* naast elkaar op de heuvel. Na de bezwering schiet de *lavoradiba* met een pijl op beide. De Fenziloba van Kandi-Bangala doorboren de *korova* niet met een pijl, doch zohaast de eerste *avurudu* uitgedreven zijn, worden ze naast de *korova* op de kruin van de termietenheuvel gelegd. Te Matafa, capita Tavrudi, leggen ze ook een schub van het schubdier (*tikara*) naast de *kovo*. Soms steken ze ook eenvoudig een pijl in de kop van de heuvel en hangen hun boog over de pijl. De Odragni van Mabinza schieten een pijl in de heuvel en leggen de *kovo* er naast. De Logo van Mabinza-Nzoro leggen de *kongwa-kovo* (*baparimva*) samen met de kovo op de kruin van het nest en steken er hun pijl door, doch hangen er hun boog niet over.

De Walimva van Muniètu nemen *kovo*, sesamzaad, *adriba*, een kleine boog en een *latara*-pijl. De *lavora*-boorder steekt de *latara* door de *kovo*, hangt zijn boog op de *latara* en spietst het geheel dan op de kop van het termietennest. De Goro-Azamara

(1) *Kokipala* = *ko* (hij, deze); *kipa* = doorsteken; *la* = van *lana*: binnenin (de *na* valt weg voor de euphonie).

van Evi omwinden de *kovo* met een zeer dunne slingerplant en *adrikabirigia* (*adri* = sorgho ; dus : gras als sorgho) en leggen dit op het nest. Daarop schiet de *lavoradiba* een pijl op de *kovo* en steekt er bovendien nog drie *adrikabirigia*-pijltjes in. Er komt ook nog een beentje van de koningsslang (boa constrictor) bij te pas. Elders nog nemen ze de *ngova* en de *baparimva* als tover- of bezweringsmiddel. De Labvuru spietsen de *kovo* op het termietennest met een *lèlè*-pijl (een pijl waarmee ze reeds een dier doodden).

Te Karisia zingen ze bij het afschieten van de pijl de vier volgende strofen : 1. *Gorio o, gorio o, ma bu mi vele*. 2. *Riangamva ba dri furufuru*. 3. *Ma ri mi nzi gbende, agozi nga ngube*. 4. *Kusumva be dagudagu ro, komba ba ma abi le ko, ma ni ami bu goro ba ti, kusumva be dagudagu ro*... (1).

Vertaald luidt dit : 1. Mannetje van de harnasbosbok (tragelaphus scriptus) o, (bis) ik schiet je raak. 2. *Bedelli*-eekhoorntje (Xerus erythropus?) maak dat de kop van de termietenheuvel niet hard weze. 2. Ik zet grote ogen op (kijk hem strak aan) ; rivaal richt zich vlug op (gaat lopen van schrik). 4. Kleine boog is krom (staat gespannen) ; een held maakt me geen lafaard (maakt me niet bang) ; ik ga u (held) schieten aan de mond van de omheining ; kleine boog is krom...

Deze zang is een *aramba* (voorzang), die enigszins anders gezongen wordt door de Avokaya van Udu wanneer ze een leeuw of een luipaard doden. Het is ook de voor- en slotzang bij een rouwdans, viermaal herhaald voor een man, driemaal voor een vrouw. Eveneens wordt hij viermaal uitgevoerd voor een mannetjes-leeuw of -luipaard, en driemaal voor een wijfje.

Het Rookvuur. — Na voornoemde bezwering en dans daalt de ceremoniemeester van de termietenheuvel af en stookt een rookvuur aan bij de mond van de *lavora*. Daartoe gebruikt hij *lupi*, *kinzo*, *kido*, *andri*, *lika*, *logo*... en dikwijls ook *kagnukuyu* (sesamstengels). Op andere plaatsen gebruikt men vooral *lupi*, *kinzo* en *guara* en mag geen *lipa*- of *lika*-hout gestookt worden, omdat de

(1) P. Tavernier O. P. tekende de eerste, tweede en derde strofe op zoals ze te Karisia klinken. De tweede strofe kon hij niet optekenen zoals ze te Karisia gezongen wordt, doch wel zoals die te Gaduma-Mala (Baluka) klinkt.

rook van deze twee houtsoorten de *avurudu* zou doden, zodat ze maar een kleine vangst zouden hebben. Anderen nog kappen *adriba* en *nduluba* (een pinkdikke slingerplant met grote bladeren) en smijten die op het rookvuur, „opdat de *avurudu* zouden sterven" of „opdat ze samen zouden blijven en niet wegvluchten" (Bagnu-Fenziloba...). Ook de Gaoniya van Talii steken *nduluba* in de *lavoro* en kauwen sesam-zaad, dat ze daarna proestend in de *lavoro* uitspuwen. Ook de Walimva van Miniètu smijten een tovermiddel op het vuur.

De wind blaast wel de rook in de schoot van de termietenheuvel, doch de leider die *lavora* stak en het vuur aanlegde, moet het vuur aanblazen en tevens de rook, onder bezwering, in de heuvel drijven. Zonder die bezwering, welke gezongen wordt, en waardoor het aanblazen op dansmaat gebeurt, zou de rook zelf weinig of geen invloed hebben op de *avurudu*. Dit aanblazen gebeurt algemeen met twee busseltjes bladeren die zo samengebonden en met gespleten stengels van olifantsgras aaneengestikt zijn, dat ze uiterlijk veel gelijken op de kaatsspanen van tafeltennis. De enen gebruiken hiervoor *kibi*- of *kandri*-bladeren, anderen maken vier busseltjes van *ria*-bladeren (een soort griendhout). Meestal echter wordt *tibu* en *kandri* gebruikt (Mabinza-Nzoro ; Karisia, Talii ; Madoka ; Fenziloba...). De Walimva gebruiken ook *kutshipanga*, terwijl de Logo van Talii en Karisia de *ladoropanga* (bos-*kutshipanga*) verkiezen (1). De Fenziloba vervangen deze door de *ngbogbo-bi* die ze met *kofa*-koorden aaneenbinden. Ze maken twee of vier *kolobi* (bezems); de ene is kleiner dan de andere. Het eerste busseltje — het kan zowel het kleinste als het grootste zijn — wordt gekenmerkt doordat de uiteinden van de koord die de bladstengels samenknoopt, uitsteken. Deze eerste veger wordt *kibikayo* (veger-eerste) genoemd, en speelt later nog een rol. De ene veger wordt „man", de andere „vrouw" geheten (Lèivoro).

Op de maat van een magische zang slaat de leider met beide *kolobi* beurtelings op de grond vóór de vuurhaard, zodat hij het vuur aanblaast en meteen de rook in de *lavora* jaagt. Hierom

(1) De *kandri* (Avokaya), *andri* (Logo) is de *bakaikpa* van de Azande. *Kutshi* is de echte acacia (Acacia vera) ; *kutshi-panga* is een brousse-plant ; de bossoort wordt *ladoro-panga* genoemd.

noemen de Labvuru hem ook *labvora* (*vo* = blazen). Voortaan zullen we hem ook zo heten. Bij de Fenziloba slaat de *labvora* eerst driemaal met de ene veger (vrouw) en dan viermaal met de andere (man).

B e g e l e i d e n d e z a n g. — Alleen de *labvora* zingt. Deze zang verschilt natuurlijk weer van dorp tot dorp, hoewel er toch een zekere gelijkenis bestaat. De strofen hebben dikwijls weinig betrekking op de handeling van de *labvora*. De Logo van Karisia zingen nogmaals een *aramba* als volgt :

1. *Gorio wè, ma di mi volè* : Mannetje van de *harna*-bosbok, ik doorboor u zeker.

2. *Lafudri kayakaya ya, riangamva mi ba andre bè ya?* Dorp van *bedelli*-eekhoortje ziet men niet (*kayakaya* = *knikai* = veel ; *lafudri* = *bedelli*-nest ; dat eekhoortje heeft veel zulke nesten. Een weinig aarde dekt ze van boven af, zodat men ze niet ziet).

3. *Korogba vuvu nga ko, kia kolo* (*kolo*) *ka nga ndo*. Nachtzwaluw (caprimulgus Europaeus) ligt (op weg) vliegt niet op ; pijl raakt eerst, vliegt dan weg (de geitenmelker vliegt eerst weg nadat de pijl hem geraakt heeft). Anderen zingen : *korogba, vuvu nga ko* ; *a bu volè ka nga ndo* (*ka* = zeker ; *a* = onbepaald zelfstandig voornaamwoord : men ; *bu* = schieten (met pijl) ; *nganga* = vliegen ; *ndo* = nadat (bijwoord van tijd) ; *ma nga ndo* : ik eet nadien.

4. *Ama dilè-pi kozia Obi, ma ri zia vosè*. Ik doorboor (met lans), zelfs als hij Obi-rivier oversteekt ; ik zal oversteken achterna.

Na deze *aramba* zingen ze nog een hoop andere liedjes, waarvan we er nog enkele zullen optekenen. Merken we nog aan, dat de Logo van Mabinza-Nzoro een liedje zingen dat sterk op de vierde strofe van de vorige *aramba* gelijkt.

1. *Ama dilèpi kozia ro Iri* (Kibali-rivier), *ma zia mi vosè. Ama dilèpi*... Ik doorboor (met *dilè*-lans) zelfs (*ro*) als *Iri* oversteekt, ik zal oversteken u achterna.

2. *Mi kudi ma, ma zia mi vosè*. Gij doorboort mij, ik zal oversteken u achterna.

De Lèïvoro van Karisia zingen viermaal het volgende liedje als *aramba* : *Mberembe re tè nga konzi, tarago tè ni*. Zwaluw zwelgt iets slechts ; vleermuis eet het.

Anderen zingen dit als volgt : *Mberembere tè nga tako* (vruchte-

loos), *tarago tè ni*. Daarna zingen ze nog een hoop andere liedjes (Karisia, Awago), o. a. : *Avurudu liri vodri ma ngara wa* ; *avurudu* blijft op grond, ik ga weg. Dit wordt verscheidene malen herhaald.

De Niapia-Morokaya van Talii zingen het volgende : *Kiliviri nga toro, ma nga awa bè*, ofwel : *kiliviri nga pere, ma nga pere* ; Kiliviri vliegt uit als termiet, ik ook verwijder me met geluid (1). *Kiliviri nga pere* wordt gezongen door de Gaoniya van Talii.

De Morokaya, en ook weer de Gaoniya zingen nog : *Riangamva tsiko ma, ma tshiko mi* ; eekhoortje bijt mij, ik bijt (sla) hem.

De Madoka en Labvuru zingen als volgt : *kongha koridi, soko mi adre ori-a ro di mi, mi tufu kpwukpwu* ; gevleugelde termiet deze, als gij zijt geest van hem, gij maakt geluid *kpwukpwu* (*kpwukpwu* is de klanknabootsing van *tufu* ; knappend geluid van het hout dat door de warmte openbarst).

Zodra de galerijen nat geworden zijn door de verdampende rook, houdt de *labvora* op met het aanblazen, en geeft zijn *kolobi* aan een ander over. Te Karisia gaat hij dan bij zijn verwanten neerhurken totdat er genoeg geblazen is (Talii ; Mabinza-Nzoro).

De Latina. — Nu wordt in de tegenzijde van de termietenheuvel een ander gat gekapt, de *latina* (Awago-Tandra) om de termietenlarven te oogsten. Bij de Madoka en te Karisia kapt de *labvora* zelf de *latina* ; bij de Labvuru, Bagnu-Fenziloba, Walimva, Lèïvoro, Tandra e. a. verricht integendeel een ander deze arbeid, terwijl de *labvora* eenzaam aan zijn kant blijft.

Wanneer de *labvora* op de heuveltop kruipt voor de *kokipala*, of wanneer hijzelf de *latina* graaft, of zich bij de anderen voegt, moet hij, evenals zijn helpers, steeds links of steeds rechts om de heuvel heengaan.

Zolang het oogstgat niet doorstoken is, mag niemand rechtstaan of bijkomen (Karisia, Fenziloba, Matafa-Tavudri), want anders zouden ze geen termieten oogsten : *diate ko kongwa dre*... (Gaoniya).

(1) *Kiliviri* zijn de uitzwermende vruchtbare mannetjes en wijfjes van een kleinere termietensoort. Ze zijn eerder zwart, en de vleugels zelf zijn ook zwart. Vooral de zwaluwen zwelgen ze in. De mensen mogen ze niet eten onder de bedreiging dat ze anders zullen doof worden. *Pere* is klanknabootsend : het geluid van uitzwermende gevleugelde termieten. *Awa* : geluid geven ; *bè* : met.

Ze mogen heel die tijd ook geen water drinken (Awago, Karisia); daarom drinken de Niapia-Morokaya water juist voordat ze de *latina* boren.

Terwijl de *latina* geboord wordt, roept de delver, telkens hij zijn *galika* in de hoogte heft om hem met alle geweld in de heuvel te ploffen : *atsi koto*, stompe berg (Morokaya).

Zodra het oogstgat geboord is en men één *avurudu* vindt, smijt men deze naar de *labvora* die er de *lama*-bezwering mee doet en de *avurudu* met zijn vinger aan de mond van de *lavora* uiteenwrijft : *atrètri* (Karisia, Labvuru...). Daarna slaat hij nog met één borstel op de grond (Karisia). Bij de Morokaya mag men de eerste *avurudu* niet opeten, doch men gooit hem op de kop van het termietennest, en van dan af mag niemand meer zonder grondige reden op het nest klauteren (Talii).

Hierna neemt de *labvora* of de *latina*-delver de *kibi-kayo* en draait er mee zegenend rond in de *latina* — in beide richtingen — zoals men een voorwerp zou bewieroken (Madoka ; Labvuru ; Mabinza-Nzoro). Na deze zegening slaat hij met de steel van de *kibi-kayo* op de grond, nijpt dan een der toppen van de *kibi*-bladeren van de *kibi-kayo* af, en steekt ze een voor een in de gapende termietengangen of zwermpijpen, terwijl hij bezwerend zingt (*lama, lèmè*) : *Kombia komvo bale* ; *liba komvo bale, talu komvo bale, adripi* (of : *adrilipi*) *lorale, m'adre kibi toso lana* : Neusgat van zwartrug-bosduiker (cephalophus dorsalis castaneus Thom.) ; neusgat van de harnas-bosbok (tragelaphus scriptus) ; neusgat van de *bindi*-rat (thrionomys swinderianus) blijft druipen ; ik ben bezig bladeren er in te stoppen (*lana* = in de buik ; hij beschouwt dus de zwermpijpen als het neusgat van de voornoemde dieren).

Elders neemt hij water in zijn mond, zodat zijn wangen bol staan, en blaast dit in het „klokhuis" van het nest. Ook de Tandra van Awago doen dit, en dàn pas mogen de anderen opnieuw water drinken. Bij de Walimva kauwt de ceremoniemeester een tovermiddel en spuwt dit uit op de schoot van de termietenberg.

De Kilia. — Na deze ceremonie steekt de delver de *kongha-kili* (Karisia) ; de Morokaya noemen dit *kongha pepe*. Het bestaat hierin, dat hij de aarde rondom de broedraat (*lengbe*, Karisia ; *lingbu*, Fenziloba, Madoka, Morokaya), waarin de *avurudu* krioelen,

uitgraaft. Mocht, per ongeluk, een voorbijganger of een laatkomer gedurende deze handeling bijkomen voordat de *kilia* uitgegraven is, dan zou de oogst helemaal mislukken en de roekeloze zou een gepeperde uitschelding mogen in ontvangst nemen, en bovendien de schade met een geit (100 fr.) moeten betalen (Madoka ; Labvuru...).

Doch eens dat de *kilia* gegraven is, kunnen de *avurudu* niet meer vluchten en mogen de *labvora* en de laatkomers bijkomen. Meestal echter wachten ze totdat de broedkoek helemaal uitgehaald, en brok na brok op een daartoe schoongemaakte plek getast is (Lèïvoro, Fenziloba, Talii, Muniètu...). Ook dit naderbij komen gebeurt met enige ceremonie. De *latina*-delver smijt zachtjes een klotje aarde over de heuvel op de *labvora*. Elders nog (Tandra, Madoka, Labvuru...) smijten ze een stukje *kovo* op de *labvora*. Ook op de laatkomers wordt een klotje aarde gesmeten. Deze spuwen er op, werpen het weg en naderen de delver (Odragni, Lèïvoro). Wanneer te Mabinza-Nzoro man en vrouw met hun tweeën gaan, roept de man nu zijn vrouw bij en smijt een klotje aarde op haar buik. Wanneer er een man in de schoot van de heuvel zit om de *lingbu* uit te halen, mag men geen aarde op hem gooien, anders krijgt hij de olifantsziekte aan de teelballen (Lèïvoro).

Het opeten van de avurudu. — De *avurudu* zijn zo lekker, dat de oogsters gewoonlijk reeds binst het garen de *avurudu* rauw opeten. Een zwangere vrouw of een vrouw die haar maandstonden heeft, mag niet alleen niet bijkomen gedurende het delven en oogsten van de *avurudu* (Lèïvoro), maar een zwangere vrouw mag er zelfs niet van eten, anders zullen ze de volgende maal geen *avurudu* meer vinden (Goro-Azamara van Evi). Terwijl ze, naast de termietenheuvel, de *avurudu* eten, mag ook geen hond bijkomen, anders zullen de delvers melaats worden. Ze jagen dan ook de honden weg, maar mogen ze niet slaan of ook dan weer zullen ze melaats worden (Lèïvoro).

Gedurende het garen en korven van de *avurudu* mogen ze ook geen veest laten, zoniet worden ze behekst. Ze mogen ook niet met tweeën naar eenzelfde *avurudu* grijpen, want zo een *avurudu* in tweeën getrokken wordt, zullen beide oogsters melaats worden (Goro-Azamara).

De reeds gevleugelde *avurudu* worden eenvoudig in een pot water gegooid.

De *lifu*-heuvel, waaruit de *avurudu* geroofd zijn, wordt voortaan *gboko* geheten (Goro-Azamara).

Sommigen wassen zich niet meer wanneer ze de *lifu* gestoken hebben, want „de olie van de *avurudu* heeft ons lichaam goed gemaakt", zeggen de Odragni.

Kidzu-oogst. — De inlanders kunnen maar moeilijk wachten op de oogst van de *lifu-avurudu*. Nauwelijks is de oogst van de *mako*-termieten beëindigd of ze beginnen de *lifu-kidzu* (arbeidsters) te oogsten. Dit wordt gedaan vanaf de tweede helft van November.

Het gebeurt uiterst zelden dat ze de arbeidsters van de *andri*- of *api*-termieten uithalen en eten, daar dit ongedaan werk is, want ze leven zeer verspreid in de heuvel.

Terwijl alleen de Logo *avurudu* graven, wordt de *kidzu*-oogst zowel door de Avokaya-Adzigo, Mondo, Padjulu, Baka van het gewest Faradje, als door de Azande van Dungu en de Abarambo-Madi van Poko beoefend, zij het dan ook op enigszins verschillende wijze.

De Logo-Avokaya... maken een *kindri* : ze splijten een pinkdikke *latara*-stok van een meter lang, kappen een wortel van een *kandri*-boom, stampen hem tot hij mals wordt en de schors uiteenrafelt. Deze slierten steken ze kruisgewijs in de gespleten *latara*-stok en omwinden het geheel met een *ndoroba*-liane. Te Mabinza-Nzoro gebruikt men *latara*-stokken én olifantsgras-stengels. Ook de Azande, Abarambo en Amadi gebruiken *bakaikpa*-wortel (= *kandri*), stampen hem eveneens zodat hij uiteenrafelt. Of ze dit ook aan een *latara*-stok binden, kan ik niet verzekeren. Nu doorboren ze de kop van de *lifu*-heuvel en steken de *kindri* er in. De *kidzu* kruipen langs de stok omhoog en bijten zich vast in de *kandri*-flarden. Zodra de *kindri* volzit, trekt men hem uit het hol, schudt hem af in een korf en steekt hem terug, dit zolang de *kidzu* willen aanbijten.

De Azande, Abarambo en Amadi kappen bovendien een brede opening in de flank van de termietenheuvel en jagen er rook door, of alleen maar gewone buitenlucht, door middel van een veger uit bladeren vervaardigd. Ze schudden de *kidzu* af in een schotel water.

Ze eten de *lifu-kidzu* gewoonlijk als *kalandra* : ze pletten ze namelijk en rollen ze ineen als balletjes van gehakt. Soms ook worden ze als *kinzikinzi* gegeten ; dan worden ze ongeplet in zoutwater gekookt en met geplette sesam toebereid.

Enkele aanvullingen en verklaringen. — Bij de *kongha ga* worden de volgende bewoners van het termietennest geoogst : *a*) De *vudu*, *vurudu* of *avurudu* : de larven in het beginstadium van hun ontwikkeling. *b*) De *bebele* : de fel ontwikkelde larven, die reeds kleine vleugeltjes hebben en gereed zijn om te poppen, of ook de nimf zelf. *c*) De *ngarao* : het imago n. l. het volkomen ontwikkeld en gevleugeld insect vruchtbare ♂ en ♀. De *ngarao* worden echter het meest geoogst wanneer ze uitzwermen ; dan worden ze „gestookt" (*kongha za*). *d*) De *kidzu* (arbeidsters) worden vanaf de tweede helft van November uitgehaald.

De *kovo* (*kova*, *korovu*, *korofo*, *govo*, *rovo*...) is als het hart van het termietennest. Het is een geelbruine sponsvormige raat, die uit twee lagen cellen bestaat waarin eitjes, broed en nimfen opgekweekt en de „zwamkoeken" geborgen worden.

Onder de schorslaag van de termietenheuvel liggen, heel het nest rond, galerijen en kamers. Die pijpen worden *langbara* genoemd. De *bindi*-rat (Thrionomys Swinderianus) schuilt daar graag. Verder lopen nog schachten en luchtkokers van onder naar boven. Aan de bovenzijde zijn ze slechts met een zeer dun laagje aarde toegedekt. De *bedelli* en andere eekhoorntjes, alsook ratten en muizen, schuilen in die schachten. Wanneer ze opgejaagd zijn, klimmen ze langs de schacht omhoog, deuken de dunne buitenwand in en springen weg. Die schachten noemt men *lafudri*. Het gebeurt ook wel dat de *bedelli* of andere diertjes zelf zo 'n vluchtgang graven in een termietennest. In het midden van een termietennest, vooral van de *lifu*-termieten, loopt een weke laag van boven naar beneden. Deze wordt doorboord voor de *kidzu*-oogst, en zelfs, wanneer de heuvel klein is, voor de *kongha ga*.

De muziek kon gedeeltelijk opgenomen worden door P. Tavernier O. P. aan wie ik ook de technische termen te danken heb.

De eerste, derde en vierde strofe van het lied klinken ongeveer als volgt (de tweede strofe kon ik niet opnemen) :

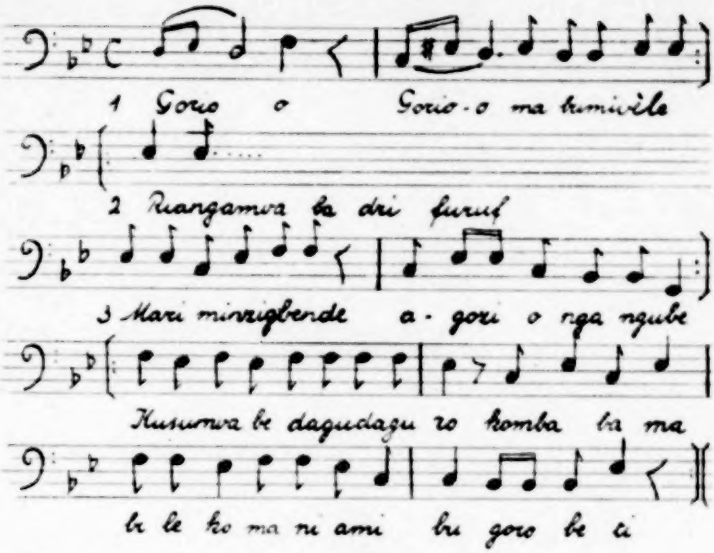

De tweede strofe wordt te Gaduma-Mala als volgt gezongen :

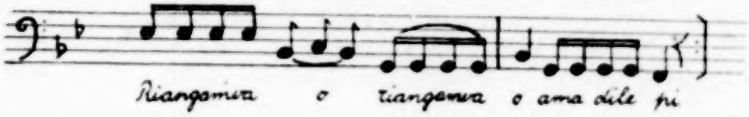

De derde strofe van de „blaas"-zang luidt daar als volgt :

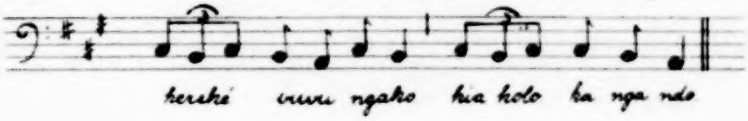

LA JURIDICTION INDIGÈNE CHEZ LES BAKONGO ORIENTAUX

par Joseph Mertens S. J.
Mpese (Congo Belge)
(*Suite*) (1)

SECTION D

LA RÉPRESSION

Chapitre I

LES SANCTIONS

Le droit européen distingue des sanctions civiles et pénales. Le droit clanique Kongo ne connait que des sanctions civiles dans son droit clanique, comme dans son droit interclanique.

Posons une remarque d'importance capitale dans tout ce qui a trait au chapitre que nous abordons en ce moment. Chez les tribus de droit clanique, comme sont nos Bakongo, il n'y a pas de droit pénal, donc pas de peines. Il n'y a pas d'amendes, mais des indemnités personnelles, des indemnisations de dommages et encore ! On peut se demander si le dosage, la tarification y soit déjà ou y soit déjà pour quelque chose. Le talion ? A peine. Mais la vie oui ! Et avec plus de précision, une simple estimation un être pour un autre, un semblable pour un semblable, un frère réel ou fictif, puis une tête pour une tête, même de chien etc.

Écrivant par ailleurs pour des Européens nous avons été contraints de nommer les institutions indigènes de noms européens. Chose bien téméraire, car il n'y a qu'un pas d'appliquer sans plus

(1) Voir *Kongo-Overzee* X-XVI.

au peuple clanique les notions que couvrent ces mots de „peine" de „pénalisation" dans les écoles issues du droit romain.

Il aurait fallu dire : la peine est inconnue en droit clanique, elle constitue une invention ultérieure. Il est impossible de comprendre, de rendre matière intelligible, ordonnée selon des principes, l'action en réparation d'un droit lésé sans aller jusque là. L'action d'un être sur un autre dépend des idées du *fas* et du *ius* et on y est loin d'une idée de peine.

Le but du droit, de la procédure juridique, nous pousse à la même conclusion. Il est en effet certain que tout s'y passe, comme si pour les ancêtres de nos Bakongo actuels, cette procédure semble avoir été faite pour la volonté c'est-à-dire pour que l'être qui a nui, ne nuise plus, cesse son action et en fasse preuve, en constitue signe. Le but a été de passer de la sorcellerie à la paternisation. Le primo serait : rétablir l'être, ce sera plus tard : rétablir le droit. Je dis : ce *sera* plus tard, car aujourd'hui encore les Bakongo pensent à restaurer l'être atteint ou menacé ; secundo : écarter la menace semble encore le but de ce que cette étude serait tentée de nommer *peine* ; il y a tertio : l'idée de reconnaître le bon droit lésé et de constituer titre de preuve de cette reconnaissance de droit. Il y a plus, et ce serait un quarto : constituer une obligation, faire du droit, un accord ou contrat. C'est encore pour nos Bakongo se faire un „fils" du droit de l'autre, de l'être de l'autre. Nous prions donc le lecteur de ne point se laisser détourner par des formules pénales de l'idée que les Bakongo ne connaissent que des sanctions civiles.

Le droit répressif des natifs ne connait qu'un but : la défense sociale par la destruction de la substance du coupable et de la lignée qui partage son être empoisonné ; destruction, qui, si on ne l'arrête pas à temps, aboutira à la mort, à l'extinction de toute la lignée du coupable. Vivants et morts conjugueront étroitement leurs efforts en vue d'atteindre ce but. Ils arrêtent par contre leur action jumelée, dès que par la constitution d'une preuve instrumentale, le coupable et son groupe réadmettent le paternat légitime d'une telle personne ainée sur tel de ses prolongements.

Il y a en effet deux sources de répression : celle qu'imposent les vivants et celle des êtres de l'au-delà, dont la première ne constituerait qu'un complément. La contrainte d'où qu'elle parte, des

vivants dans le *ius*, des défunts dans le *fas*, s'exerce sur la personne du débiteur et s'attaque à son être physique ; si la chose s'avère impossible, à tous ceux qui partagent, aux yeux des natifs, avec cet homme une substance commune. Le Mukongo agira, s'il le faut, jusqu'à la mort, qui suit des actes de contrainte, dits de torture.

1. La mise à mort

La mise à mort violente, suite à une décision du collège d'arbitres, proclamant un arrêt de mort, n'a constitué chez les indigènes de ces parages qu'une exception rarissime et encore dans les relations interclaniques, les seules dont traite cette étude.

Déjà rare entre les gens de clans divers, la condamnation à mort s'est sans doute rencontrée quelques fois entre membres d'un même paternat, mais ce fut exceptionnel. Nous citons ailleurs le cas de Lesu de Kimbata Mfinda qui tua son esclave, trois mois après que celui-ci fut surpris en flagrant délit d'adultère avec une des femmes du patron. Mais voici plus fort.

Citons le cas de Mwana Mputu Nzinga, originaire de Mpese Bikolo qui jeta à deux reprises sa propre filleule dans la Nsele. Cleptomane achevée, cette jeune personne avait attiré pas mal de difficultés à son père juridique. Il s'efforça de la vendre. Personne qui voulut l'acheter. Le père juridique s'en défit de cette façon : il la flanqua dans la Nsele. Elle parvint une première fois à s'en tirer saine et sauve. Récidive en son péché mignon, Mwana Mputu la lança une seconde fois dans le cours d'eau où cette fois elle se noya.

Entre membres d'un même paternat ces cas restent exceptionnels. Il faut faire cependant ses réserves sur la mise à mort de parents claniques, suite à l'absorption du poison **ŋkasa**, épreuve provoquée par l'accusation au moins implicite d'envoûtement. Nous en avons parlé.

En cas de conflit interclanique, une sentence de mort peut être demandée par la partie demanderesse. La partie lésée, sortant triomphante de la contestation peut renoncer à toute constitution de titre de reconnaissance de son droit dont la cour estimerait le montant, et déclarer que leur droit a reçu une lésion telle, que

seule la mort du défendeur peut présenter à leurs yeux une compensation adéquate. Pour admettre un langage de ce genre, la jurisprudence Kongo exigeait une infraction, qui mettait l'auteur hors le paternat en le violant d'une façon exceptionnellement grave. Le collège d'arbitres seul, si la question passait devant une juridiction, (ce qui, rappelons le, est libre) est qualifié pour déterminer si oui ou non la gravité de l'infraction pouvait exiger un arrêt de mort. La mise à mort du coupable, ne l'oublions pas, ne le fait pas seulement disparaître du monde des vivants, mais le poursuit jusque dans la survie de l'au-delà.

Ce serait entre bien d'autres cas, le meurtre commis sur la personne d'un chef couronné ou d'un futur chef, encore dans l'enclos de l'initiation. Chaque fois que le cas est clair, la cour de justice dans sa sentence prononce l'extradition du défendeur aux mains du demandeur. Ce point obtenu, la tâche de la cour est achevée. L'homme est à la merci de ses ennemis. La sanction ne doit-elle pas par sa similitude rappeler l'acte matériel qui l'a provoquée? Œil pour œil... En violant le paternat, le coupable s'est mis au ban de la société au point que les droits l'emportent sur les sentiments de cohésion familiale.

Des dictionnaires signalent le vocable **mbudi** ou **ŋgɔɔndi mak'aka** au Mayombe (*Onze Kongo* IV, 110) qu'ils traduisent par : bourreau. La juridiction dans cette portion de la tribu ne connaît personne, qui soit chargé d'office des exécutions capitales. Le bourreau peut être un homme d'occasion. En ces parages d'ailleurs on remplace aisément ce vocable par celui de **kɛsa**, terme qui marque simplement un homme énergique, fort, de là un combattant. Le rôle de réduire le principe du mal h. e. celui de bourreau, échoit à la personne qui a obtenu gain de cause, à moins que cette dernière ne se désiste en faveur d'une tierce personne.

Le supplice du condamné a toujours lieu en public, peut commencer immédiatement, sur la place même où vient de siéger le collège arbitral. D'autres préfèrent entraîner leur prisonnier, le sans-droits, car abandonné par ses pères, au village chez eux, pour l'y exécuter tout à leur aise. Supposons qu'ils s'arrêtent à cette dernière alternative, on maltraitera l'homme destiné au supplice tout le long de route. L'exécution capitale doit se faire devant toute cette foule de curieux que l'inusité du spectacle attire.

Le choix d'une localité pour l'exécution ne dépend en rien des arbitres, encore moins le temps qu'on y consacre, ou la méthode suivie. Tout cela est laissé à l'arbitraire de l'actor.

Profitons de ce point pour signaler l'inexistence chez les Bakongo orientaux de peines légales, d'infractions légales, de quelque choix de répressif. Les natifs ignorent la norme que nulle peine ne peut être appliquée qu'en vertu de la loi. Voici un cas typique.

Un jeune homme de Kinlombo, Nkongo fut un jour, il y a fort longtemps, pris en flagrant délit d'adultère avec Kinsombi, épouse de Twemina, ainé des Nanga zi Kongo établis à Mputi. Surpris et mis au carcan, Nkongo fut abandonné par les siens, pour un motif que les informateurs prétendirent ignorer, aux mains des gens de Mputi. Cet abandon libéra les natifs de Kinlombo de toute responsabilité à son égard. Tant que vécut Twemina, on le laissa tranquille car il était devenu leur esclave. Mais au jour de l'enterrement du chef de clan, Nkongo se vit destiné à servir son maitre au village des pères défunts. Encore vivant, on lui cassa bras et jambes à coups de gourdin, on lui coupa les oreilles, on l'émascula ; puis on cloua cette loque humaine, telle quelle, sur la tombe du souverain du clan. Trois jours durant son agonie se prolongea. Une fois mort, on lui refusa jusqu'à la sépulture.

A côté de la mort suite à une mutilation, voici un cas d'exécution avec les habitants de Yidi-lez-Kinkangu. Les informateurs n'ont pas retenu le motif de cette querelle. Encore sous l'empire de son excitation, il vint trouver un parent par alliance Kapesa, établi au hameau voisin de Ntadi, il l'invita à se joindre à lui pour passer au feu, à une époque à déterminer ultérieurement, le hameau occupé par les adversaires. Kapesa crut bon d'avertir les siens. „ Dressez une clôture de feuilles. Si au bruit des feuilles que quelqu'un frôle, **wakasa**, en s'approchant, après une première, puis une seconde sommation, l'inconnu ne répond pas, tirez dessus ! Il s'agit d'un ennemi à ne pas en douter." On mit ce plan à exécution. A la nuit tombante tous les accès du village étaient barricadés et Mbambi, puiné de Kapesa y monta la garde.

Survint une jeune femme, qui n'avait pas été mise au courant de tous ces préparatifs, elle heurta la clôture. Première sommation. Ntumba, c'était son nom, répondit, mais la demi surdité dont souffrait Mbambi l'empêcha de comprendre ce qu'elle répondit.

Seconde sommation, qui évidemment ne produisit pas plus d'effet. A la troisième un coup de feu partit qui tua Ntumba. Des gens approchèrent du cadavre et à la lueur des torches on reconnut une parente clanique de Kapesa. Une estafette dépêchée en toute hâte vint chercher Kapesa. Dès son arrivée, sa fureur ne connut pas de bornes. Il exigea vingt couvertures pour enterrer le cadavre et une tête de menu bétail pour être à même, de présenter une nourriture carnée aux visiteurs de la mortuaire. Il ne se trouva personne pour estimer que ces désiderata avaient quelque chose d'exagéré.

Une fois les cérémonies achevées, le père juridique demanda la mort de Mbambi. La loi du talion l'exigeait ainsi. La parenté commença par casser à la victime les bras et les jambes, puis on pensa un moment d'enterrer vivante cette loque humaine. Mais l'aîné ne l'entendit pas de cette façon. Il exigea et obtint que la victime ainsi mutilée fut brûlée vive, parce que d'après lui, Mbambi ne méritait pas les honneurs de la sépulture, comme la femme qu'il avait tuée. Cette cruelle exigeance, **ŋkɔɔndɔ kiyɔka**, reçut une exécution sur le champ. On enveloppa la victime d'un matelas de feuilles sèches de bananier, auquel on mit le feu.

Signalons en passant la mise à mort rituelle pratiquée il y a fort longtemps sur la personne du chef couronné agonisant, coutume qui a disparu en ces parages longtemps avant l'arrivée des européens. La pratique portait le nom de **ŋkɔɔndɔ kinyɛɛma**, rite qui consistait à étouffer le moribond, en lui obturant la gorge. Tandis que le forgeron lui fermait la gorge par pression, **nyɛɛma**, quelqu'un de l'assistance prononçait la formule de séparation du principe de mort : **kaluka, nsi ŋgani ibiika**, qu'il vomisse la terre d'autrui et qu'il nous laisse tranquilles ! A ne point accomplir ce rite on s'exposait, aux dires des anciens, à ne plus récolter de chenilles comestibles, à ne plus procréer, à stériliser jusqu'aux animaux de la forêt !

Les Noirs connaissent le suicide imposé comme sanction. Suit un cas qui date des années 1920 à 1925. Du temps où régnait à Mbeko Nseke le chef Mbeko Makasa, un chasseur Milandu tua par mégarde un cadet de ce chef du nom de Ngangula. Le chasseur à l'affût avait vu remuer les hautes herbes et avait ouvert le feu lorsqu'un cri poussé par la victime lui en révéla la véritable identité.

Le chasseur reconnut son erreur et ne chercha en aucune manière à échapper aux conséquences de son acte. Il chargea sa victime sur ses épaules, la ramena au village et exposa sa méprise en toute sincérité.

Mbeko Makasu n'ajouta aucune foi à ces paroles et se persuada que c'était la nature dépravée du chasseur qui avait causé le meurtre de son cadet et héritier. Il s'était mis en tête que le coup de fusil suivant serait dirigé contre sa personne à lui. Makasu semblait hanté par l'idée que Milandu ambitionnait la place qu'il occupait c'est-à-dire devenir chef au village de Mbeko Nseke.

Des commentaires favorables et défavorables battaient leur plein, quand on annonça l'arrivée inopinée d'un européen au village. Milandu, qui pressent une issue fatale, au cas où la chose s'arrange entre Noirs, proposa à Makasu de soumettre leur différend au jugement de l'Agent de l'État qui arrive ; mais les pères puînés de la victime conseillent à Makasu de rejeter cette proposition et lui soufflent à l'oreille de demander le suicide au meurtrier. Ce parti finit par triompher : „Tu as commis un homicide ; tu dois disparaître à ton tour. Vas en forêt et mets fin à tes jours par pendaison." Milandu obéit et s'exécuta.

Pour être légitime, la mise à mort ne demande nullement de faire l'objet d'une décision de la cour. Au regard des natifs par exemple l'acte de vengeance constitue une procédure légitime de destruction du coupable. Rappelons-nous par ailleurs que la cour arbitrale, ne connaît pas de l'exécution de ses jugements, exécution qu'elle laisse à l'actor.

Makengele Kisinsi de Kibweta passait pour riche et son successeur par intestat Nyanga Nkufi, père juridique de cet homme fortuné, se réjouissait déjà de ce que l'usage de nombreux objets, qu'il convoitait dans la hutte de Makengele, lui serait bientôt acquis à lui tout seul. Il crut découvrir un concurrent dans Bikongo, fils de Makengele. Notre homme se persuada, sans autres preuves que celles que lui fournit son imagination, que Bikongi excitait son père contre lui, dans l'espoir qu'en frustrant l'héritier par intestat, il obtiendrait de son père un testament qui lui allouerait des biens à titres particuliers.

Prenant ses soupçons pour des preuves, Nyanga arma son fusil et tua en pleine case d'un coup tiré à bout portant, Bikongi qui

ne se doutait de rien. L'assassin s'enfuit, réarma son arme à feu contre de poursuivants éventuels, tomba à l'improviste sur Makengele Kisinsi, l'abatit lui également et disparut depuis ce jour dans le centre extra-coutumier de Léopoldville. Il était vengé !

Le meurtrier s'estimait victime d'un dommage et s'était adjugé le droit de causer à l'auteur de celui-ci un autre préjudice ; d'autant plus qu'aucune composition n'était intervenue entre les parties.

D'autres fois, l'actor n'a pas la force requise ou le courage nécessaire pour tuer son adversaire. Il s'adresse dès lors à des spécialistes en cette besogne. Chez d'autres tribus de la Colonie, des Batwa prennant volontiers sur eux l'exécution de ces condamnations. Dans ces parages les pygmés ont disparu depuis les temps immomériaux, il faut bien s'y prendre d'une autre façon.

A Kimbata Ngindu vécut vers 1895 un nommé Konko, qu'un anti-sorcier marquait comme cause du décès des enfants d'un de ses puînés Matutu. Cette désignation marquait cet homme pour la mort. Matutu qui n'ose pas opérer personnellement, s'adressa à l'arbitre Ngindu, établi à Kinkenge, et le mit en demeure de tuer Nkonko. „Si tu ne parviens pas à tuer mon aîné, tu ne mérites vraiment ni le titre d'arbitre, ni celui de chef." Cela dit, il frotta la plante des pieds contre la cuisse de Ngindu. On verrait bien! A quelque temps delà Ngindu invita sa victime choisie, la gorgea de victuailles, puis d'un coup de couteau lui coupa la gorge. Faut-il voir un dernier scrupule dans le fait que l'assassin refusa de garder plus longtemps chez lui l'instrument dont il s'était servi pour perpétrer son crime? Une fosse commune renferma le cadavre et le coutelas employé dans l'exécution.

Il serait cependant erroné de conclure de ce qui précède, que des sicaires opéraient régulièrement dans les villages des Bakongo. La mise à mort reste chose exceptionnelle. Les juridictions ne prononçaient que fort rarement la peine capitale. On ne peut en dire autant de la mort civile que représente la vente comme esclave. A mesure que dans un cas déterminé l'autorité despotique prenait le pas sur le paternat, la personne qui se devait d'exercer un paternat, se met à disposer des membres de sa lignée comme un bien, dont l'aliénation n'est nullement exclue. On peut se faire une idée du nombre de personnes vendues de la sorte, quand on songe qu'à Nsongo Lwafu, village dans le bassin de la moyenne Nsele ;

sur les 250 à 300 personnes qui y résident, le nombre de personnes de statut libre ne dépasse pas la douzaine. Et il ne s'agit pas là d'un cas exceptionnel. Passons dans le bassin de la Lumene à Mbeko Nseke. En 1942 le village comptait exactement deux personnes de clan sur les 50 à 60 habitants qui le composaient.

2. La mutilation

Les informateurs ne signalent jamais que suite à une décision d'une cour de justice, on ait mutilé un condamné. L'usage de retrancher un membre ou un organe semble donc se limiter à la procédure extra-judiciaire, admise toutefois jusque dans les cours de justice. Dans le paragraphe qui précède nous avons cité le cas d'un esclave qui fut mutilé sur la tombe de son patron avant d'y expirer. S'il faut reconnaître que les Bakongo ont été plus humains que bien d'autres tribus de l'Afrique Centrale, leurs usages ont cependant été déshonnorés eux aussi par des mutilations jusqu'entre membres d'un même paternat. L'aventure que nous relatons ci-dessous a eu comme théâtre Mbeko Nseke dans le bassin de la Lumene.

Le souverain du clan Mbeko Makasu s'était procuré un esclave Ngola auquel il avait donné sa propre fille en mariage, une certaine Nsaka. Suite à quelle querelle domestique, Ngola refusa-t-il de manger la nourriture que sa femme lui avait préparée, qui le saura? Devant les remontrances de son épouse, Ngola s'oublia jusqu'à la battre. Peu après au cours d'une chasse, quand on en vint à partager le gibier, Ngola en vint aux mains avec Kikindu, puiné de son patron. Mbeko Makasu jugea cette fois la mesure pleine et donna ses ordres : „Préparez une cangue et dès demain pendant que je suis à la palmerai, mettez cet homme aux arrêts. Au retour on règlera son sort !" On observa ponctuellement les ordres du vieux.

Lorsque Makasa rentra le lendemain au village, il fit couper les oreilles au prisonnier, les rôtit à la broche et les fit avaler à Ngola, sous la menace de lui faire trancher la tête, s'il ne s'exécutait pas promptement. Ngola mangea donc ses propres oreilles. Le chef laissa son esclave tranquille pour le reste de la journée. Au lendemain Makasa lui fit trancher la tête avec son coutelas d'apparat

dit **mbɛɛlɛ saamba**, donna l'ordre de flanquer cette tête et le cadavre dans les hautes herbes. A quelque temps de là, il fixa le crâne blanchi de son esclave au sommet des montants qui clôturaient son harem.

3. Le pilori

Rien ne s'oppose à ce que les natifs, sous l'instigation de l'actor, cumulent la peine physique avec une peine morale infamante. Les aventures érotiques de Mantima, mort vers la fin de 1942, nous offrent un aperçu sur les manières de procéder d'autrefois, et de l'application du pilori au tribunal domestique.

Beau jeune homme de passage à Mbeko Nseke, il y commit l'adultère avec une femme, dont le nom ne fut pas retenu, à une époque à laquelle les Blancs venaient à peine de paraître sur les bords de la Lumene. Il n'étonnera donc personne d'apprendre que les natifs se saisirent de sa personne et le mirent aux enchères pour 4.000 perles. Mis au courant, son père se dépêche et racheta son fils. Premier rachat. Retenons ce numéro d'ordre ! Le voici esclave dans le clan paternel.

On rentra au village et son père lui procure une épouse Kizaki, femme originaire de Kilwangu. Il se tint coi durant quelques mois. Sa nature dépravée le reprend et il commet adultère sur adultère. Quand ses enfants meurent l'un après l'autre, les natifs y voient la punition d'une sexualité non réprimée, **nsumuka zi nitu ziina yaandi**. Ces excès inquiètent le père, car on ne manquera pas de le porter responsable des excès du jeune homme, son fils et surtout son esclave. Aidé de quelques hommes, il se saisit de son fils, lui lie bras et jambes, couvre toute la surface du corps de menues incisions, plaies qu'une tierce personne enduit de poivre. Une fois là, on flagelle le coupable avec des joncs utilisés normalement comme balais, le tout pour enlever son être contaminé par sa naissance? par les lieux? Ils n'en savent rien. Quand les chairs sont bien gonflées et torturées, on lia le délinquant en cet état au pilori, un gros pieu dressé à cette intention sur la place publique devant la case de son père. Cet acte le signalait à l'indignation publique et une jeunesse sans pitié en profite pour s'amuser à prolonger la torture. Tard dans la soirée on coupa les liens. Dans

l'impossibilité de marcher, Mantima s'effondra. Quelques parents le portèrent chez lui et l'y couchèrent sur une natte. Le voici une fois de plus dans l'ordre, mais pas pour longtemps.

Son être empoisonné prit le dessus et on le surprit une nouvelle fois en flagrant délit avec une jeune fille, qui comme sa femme, portait le nom de Kizaki, originaire de Kivunda. Cet acte fournit aux natifs l'explication d'un nouveau décès parmi les enfants du déréglé. Appréhendé par les parents de sa complice, il ne dut son salut qu'au fait, que son père le racheta une seconde fois. Injures et objurgations ne lui manquèrent pas. N'empêche qu'on le surprit à quelque temps de là une nouvelle fois en flagrant délit avec une jeune fille de Kiwembo. Les pères de la jeune femme se saisirent du jeune homme et le vendirent sans plus à un nommé Kitsyabi, résidant à Kivuka. Son père ramassa une troisième fois tout son avoir, et racheta son fils. Il le ramena au village pour lui faire subir une seconde fois la peine du pilori, comme nous l'avons décrit ci-dessus. Après quoi **luukidi**, il s'assagit, car il ne courra plus sur les langues jusqu'au jour de sa mort.

4. Le bannissement et la malédiction

Nous réservons pour la fin de ce paragraphe deux sanctions du droit clanique (non du droit interclanique) caractéristiques du paternat : le bannissement et la malédiction. En fait, il ne s'agit que d'une et même sanction, qui comporte la séparation d'avec le paternat, qui est le sien et sur ce point ces sanctions retrouvent la vente d'un membre comme esclave. Il reste cependant entendu que bannissement et malédiction trouvent plus aisément leur pardon, vu qu'aucune transaction financière n'intervient.

Dans le grand nombre de cas, le bannissement trouve son origine dans l'abus sexuel que se permet un puîné avec une ou plusieurs femmes de son aîné de clan. D'où résulte l'interdiction imposée finalement au cadet de séjourner plus longtemps près de lui.

Ce fut le cas entre bien d'autres, de Nkutu, jeune homme établi chez son père juridique Nkutu Bikubu à Kinkutu sur Lwidi. On surprit le jeune homme à diverses reprises, abusant des femmes, surtout des plus jeunes, de ce vieux polygame. Las de gourmander le jeune homme, Bikubu le força à abandonner le village avec

défense d'y reparaître. Le proscrit trouva un refuge à Kipisyala sur Lumene, village de sa parenté paternelle. En 1949 enfin je le retrouve marié et assagi, de retour au village de son aîné à Kinkutu.

Signalons en passant, un cas d'exil volontaire de Joseph Kitunu quittant délibérément Kinkoso, village de sa parenté clanique, pour s'établir avec sa famille à Kinkutu, sa **kiŋkaaka**, village d'origine de son grand-père. Les vexations sans nombre, dues à la jalousie des siens, l'avaient conduit à prendre cette décision.

La malédiction atteint la substance de l'être qui se l'est attiré. S'il lui arrive un malheur, à ne pas en douter, l'auteur de la malédiction l'a attiré.

Dans la famille de Sébastien Kimpingi de Kintamba naquit un fils Philippe Nkoko en date du 4 octobre 1914. Devenu adulte, le fils eut un jour une querelle avec son père, le jeta à terre et frappa cruellement Sébastien. Quand le père se releva, il maudit son fils, le déclara déchu de tout droit à venir réclamer chez lui une collaboration, aussi menue soit elle, à la constitution du titre matrimonial. Bien plus il le déshérita pour autant que la chose dépendrait de lui. Le fils se moqua ouvertement de cette malédiction paternelle et gagna le village de sa parenté clanique à Mbamba, village où résidaient les propriétaires de sa mère esclave.

A quelques jours de là le fils maudit se rendit au marché et dans l'idée d'attirer l'attention des buveurs de vin sur sa petite personne, il les apostropha de cette façon : „Nous, dit-il, nous sommes habitués de boire notre vin de palme de cette façon-ci." Ce disant, il laissa tomber assez violemment la paume de la main droite sur le bord supérieur d'un verre utilisé par le marchand de vin, pour servir ses clients. Le verre se rompt sous la pression de la main et avant que Philippe Nkoko se rend compte de ce qui arrive, le bris du verre lui a coupé l'artère, qui affleure au poignet. La vue du sang qui jaillit du poignet à chaque battement de cœur, fit perdre la tête à ces gens dans un état d'ébriété, déjà passablement avancé. Nul ne songe à bander la plaie, pour tenter d'arrêter le sang. Des parents ramassent le blessé et le ramènent à Mbamba chez ses pères. La longue hémorragie tout le long de la route, lui causa la mort. Alertés les pères juridiques vinrent supplier Sébastien d'arrêter le malheur, effet de sa malédiction, d'après eux. Le père

resta inflexible. Mais comme tout le monde était d'accord sur le point que le fils avait mal agi à l'égard de son père, la parenté de Mbamba ne manqua pas, à l'occasion de l'enterrement du défunt, de remettre l'indemnité de mort aux mains de Sébastien.

Le cas suivant nous offre un exemple d'une malédiction réduite à néant par celui qui l'a prononcée. Pierre Mvinda, né vers 1913, habite Kimbata Mfinda. Depuis quand date son union avec la femme Nkasa? Je l'ignore. Vers la fin de 1942, son union compte trois enfants. Survint une rupture. Pierre exigea la ristourne de la preuve instrumentale. Puis devant l'impossibilité de tomber d'accord sur le montant économique à restituer, les parties s'en remettent à l'appréciation du tribunal reconnu, siégeant à Kivuka. La cour de justice fixe le montant, détermine le jour où la ristourne pour annulation du titre aura lieu. Au jour déterminé, le tuteur de la femme verse la totalité de la somme exigée. Pierre et les siens réceptionnent ce montant, puis... Nkasa réintègre le domicile de son ex-mari. Fureur du tuteur de cette femme, et lui lance la malédiction que voici.

Mɔnɔ ikukatwɛɛlɛ ;	Je t' ai fait sortir ;
Kuuna nzɔ Pierre Mvinda ;	De la hutte de Pierre Mvinda ;
Kasɔsa ŋkɛɛntɔ ;	Qu'il se choisisse une fiancée ;
Mu ndɔɔŋga aau ;	Qui lui convienne (p. ex. parmi les jeunes filles catholiques) ;
Kakwɛɛla ;	Et qu'il s'unisse à celle-là en mariage;
Kaansi ŋgee mwuuna ;	Voici que toi mon enfant ;
Buŋgaaŋgi ;	Par ta façon de faire actuelle ;
Vutukisi mu nzɔ aandi ;	Tu as réintégré ta place dans sa case à lui ;
Kaani ku ubutila ;	Si tu y engendres encore un enfant ;
Ufwɛɛtɛ fwu ;	Tu y mourras ;
Mu mfulu ubutila.	Sur ta couchette sur laquelle tu donneras le jour à ton enfant.

Puis pour frapper encore d'avantage l'imagination de Nkasa, il en appelle à son père Mvwama et son frère Kifonga morts à deux jours d'intervalle au début de mai 1942.

Ɛɛ Taa Mvwaama tɔɔmbɔka ;	Eh Mvwama remonte du village des morts ;

Umbaka, kafwɑ !	Viens prendre ta fille, qu'elle meure ;
Eɛ Naa Kifɔŋga tɔɔmbɔka ;	Eh cher Kifonga remonte de chez les défunts ;
Umbaka, kafwɑ !	Viens la chercher, qu'elle meure !
ŋgeeyɛ udiidi Mvwaama ;	Tu as causé la mort de ton père ;
ŋgeeyɛ udiidi Kifɔnga ;	Tu as causé la mort de Kifonga ;
ŋgeeyɛ ubakila lɔɔŋgɔ ;	Tu t'es estimée maline en t'unissant à cet homme ;
Mu ŋgaaŋgu ;	
Na ! Unyɛɛka muuna !	Eh bien reste y !

En date du 10 mars 1943 le père juridique de la femme leva la malédiction. Car Pierre Mvinda reconnut ses torts, **kulwɛɛlɛ mpaanda** à l'égard de Ngimbi père juridique de Nkasa. Avant de lever les effets de la malédiction, Ngimbi exigea le gage d'une poule et de trois jares de vin de palme. Une jarre pour la mère de Nkasa, une jarre pour le père puîné de Nkasa, Ngimbi se réserva la troisième jarre. Pierre constitua ce titre de reconnaissance, comme les pères de Nkasa l'exigeaient de lui et aux yeux des natifs tout rentra dans l'ordre.

(à suivre)

DE TONOLOGIE DER NAAMWOORDEN TE MALEKE-MOLEKE EN MOLIBA (1)

door L. B. DE BOECK, C. I. C. M.
(*Libanda, Belgisch-Kongo*)

E. De tonologie der naamwoorden te Maleke-Moleke

Proefpersonen : Mwanzi en Mongena, twee jongens van 16 à 17 jaar, de eerste van Molɛkɛ en de andere van Malɛkɛ ; ze waren reeds meer dan een jaar op de missiepost. Hun ouders zijn resp. van Molɛkɛ en Malɛkɛ, behalve de vader van Mwanzi. Deze is geboren te Makengo, doch kwam als klein kind naar Molɛkɛ en is daar opgegroeid. Ze waren allebei minder toonvast dan de vorige proefpersonen ; dit vermoeilijkte wel het werk, doch de vele annotaties moesten ten slotte wel juist zijn als ze overeenkwamen.

Beide dorpen behoren tot de hoofdij en sector der Bodzaba, gewest Bomboma.

1. De begintoon der naamwoorden

Type A.	I	**mosalá, moluká, libangá, libɔngɔ́**, enz.
	II	**ekolo, bafele, mokɔlɔ, munɔkɔ**, enz.
	III	**bokilo, likolo**, enz.
	IV	**ebɔkɔ́, motemá, litamá, libongó**, enz.
B.	I	**kíngó**, enz.
	II	**lele**, enz.
	III	**mwete nzela, bata**, enz.
	IV	**mwána, ndáku, mbóka**, *dorp* ; enz.
C.	I	**fé, litwé**, *oor*, enz.
	II	**mvá, ngwe**, *luipaard*, enz. (2).

(1) Zie *Kongo-Overzee* XVI, p. 37-53 ; 112-124.

(2) Noteer hoe hier het type A IV tegenover het type B IV staat, en dat type B IV hier dezelfde melodie heeft als in Botoko.

II. De naamwoorden vóór andere woorden

1. *Vóór adjectieven :*

Type A.	I	mosalá munɛné...	B.	I	kíngó enɛné...
	II	ekolo enɛné...		II	lele munɛné...
	III	bokilo búnɛné...		III	mwete múnɛné...
	IV	ebɔkɔ́ enɛné...		IV	ndáku enɛné...
C.	I	fé enɛné...			
	II	mvá enɛné...			

2. *Vóór aanwijzende voornaamwoorden :*

Type A.	I	mosalá múbo múnɛnɛ.			
	II	ekolo ébo énɛnɛ.			
	III	bokilo búbo búnɛnɛ.			
	IV	ebɔkɔ́ ébo énɛnɛ.			
B.	I	kíngó ébo énɛnɛ.	C.	I	fé ébo énɛnɛ.
	II	lele óbo múnɛnɛ.		II	mvá ébo énɛnɛ.
	III	mwete múbo múnɛnɛ.			
	IV	ndáku ébo énɛnɛ.			

3. *Vóór bezittelijke voornaamwoorden :*

Type A.	I	mosalá mwângá...	B.	I	kíngó yanga...
	II	ekolo yanga...		II	lele wanga...
	III	bokilo wángá...		III	mwete mwângá... of mwánga...
	IV	ebɔkɔ́ yanga...		IV	ndáku yanga...
C.	I	fé yanga...			
	II	mvá yanga...			

4. *Vóór werkwoorden :*

Type A.	I	mosalá mòídi, *het werk is gedaan ;*
	II	ekolo ébúkei, *het been is gebroken ;*
	III	bokilo áyei, *de schoonmoeder is gekomen ;*
	IV	ebɔkɔ́ ebúkei, *de arm is gebroken.*
B.	I	kíngó ébúkei, *de hals is gebroken ;*
	II	lele áyei, *de man is gekomen ;*
	III	mwete múbúkei, *de stok is gebroken ;*
	IV	ndáku ébúkei, *de hut is ingevallen.*
C.	I	fé ékei, *de vis is weg ;*
	II	mvá ékei, *de hond is weg.*

5. *Vóór genitiefpartikel* :

Type A. I **mosalá mwá moluka** ;
II **munɔkɔ mwa móluka** ;
III **bokilo wá mwána** ;
IV **mabɔkɔ́ ma mwána**.

B. I **kíngó ya mwana** ; C. I **fé ya mwana** ;
II **lele wa mva** ; II **mwá ya mwana**.
III **mwete mwá mwána** ;
IV **ndáku ya mwana**.

6. *Vóór een relatiefconstructie* :

Type A. I **mosalá mwínyíkí wɛ**...
II **ekolo ébukíkí wɛ**...
III **bokilo búyekí lɔlɔ**... *die vandaag geweest is*...
IV **mabɔkɔ́ mábukíkí wɛ**...

B. I **kíngó ébukíkí wɛ**...
II **lele wôlíkí wɛ**..., *die ge gedood hebt*...
III **mwete móbukíkí wɛ**...
IV **ndáku ébukíkí wɛ**...

C. I **fé yôlíkí wɛ**...
II **mwá yôlíkí wɛ**...

B e s l u i t : Geen enkel naamwoord verandert zijn toonmelodie omwille van de volgende woorden. Deze echter worden soms tonologisch beïnvloed door het voorafgaand naamwoord ; soms omwille van het toontype van het naamwoord, cfr. bv. de genitiefpartikels ; soms omwille van de grammaticale klasse waartoe het naamwoord behoort. Voor dit laatste echter vonden we tot hiertoe geen enkel voorbeeld dat dit met zekerheid bewijst.

III. De naamwoorden na andere woorden

1. *Na werkwoorden*. Hier volgen de imperatiefvormen van de werkwoorden in de twee toonklassen :

a. **keka, benga, kunda, meka, liba**, enz.
b. **búká, bété,** *sla* ; **túbá, tómbá, tómá, sálísá,** *help* ; enz.

		Na klasse a.	Na klasse b.
Type A.	I	**keka mósalá**...	**túbá moluká**...
	II	**keka ékolo**...	**tómbá ekolo**...

	III	**keka bókilo...**	**tómá bokilo...**
	IV	**keka mábɔká...**	**búká mabɔkɔ́...**
B.	I	**keka kíngó...**	**búká kíngó...**
	II	**keka léle...**	**tómbá lele...**
	III	**keka mwéte...**	**búká mwete...**
	IV	**keka ndáku...**	**búká ndáku...**
C.	I	**keka fé...**	**tómbá fé...**
	II	**keka mwá...**	**tómbá mwá...**

De naamwoorden behouden hun gewone toonmelodie na werkwoorden van de toonklasse b ; na de toonklasse a moeten ze een hoge begintoon hebben. Vóór pauza wordt steeds de laatste toon, zo nodig, laag.

2. *Na genitiefpartikel :*

Type I	Type A. I	A. II	A. III	A. IV
mosalá mwá	**moluká...**	**munɔkɔ...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
libangá lá	**moluká...**	**munɔkɔ...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
moluká mwá	**mosalá...**		**bokilo...**	
kíngó ya	**moluká...**	**bafele...**	**bokilo...**	
Type II				
munɔkɔ mwa	**móluká...**	**báfele...**	**bókila...**	
ekolo ya	**mosalá...**	**bafele...**	**bokilo...**	
makolo ma	**mósalá...**	**báfele...**	**bókilo...**	
lele wa	**moluká...**		**bokilo...**	
bafele ba	**móluká...**		**bókilo...**	
Type III				
bokilo wá		**bafele... -2-**		
likolo lá	**móluká...**	**bafele... -1-**	**bokilo... -1-**	**mabɔkɔ́... -1-**
bata yá	**moluká...**	**bafele...**	**bokilo...**	
nzela yá	enk. **moluká...**	**bafele...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
nzela yá	mv. **móluká...**	**báfele...**	**bókilo...**	
Type IV				
ebɔkɔ́ ya	**mosalá...**	**bafele...**	**bokilo...**	
libongó la	**móluká...**	**báfele...**	**bókilo...**	
mwána wa	**mosalá...** ,	**bafele...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
bána ba	**mósalá...**	**báfele...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**

	Type B. I	B. II	B. III	B. IV
Type I				
mosalá mwá	**kíngó...**	**mwá lele... -3-**	**mwá mwéte...**	**mwá ndáku...**
kíngó ya		**lele...**	**bata...**	**mwaná...**
Type II				
munɔkɔ mwa	**kíngó...**	**léle...**	**mwéte...**	**ndáku...**
ekolo ya	**kíngó...**	**lele...**	**bata...**	**mwaná...**
makolo ma	**kíngó...**	**léle...**	**báta...**	**mwána...**
Type III				
likolo lá	**kíngó...**	**lá léle...**	**lá mwéte...**	**lá ndáku...**
bokilo wá		**lele... -2-**		**mwána...**
nzela yá	**kíngó...**	**lele...**	**bata...**	**mwaná...**
Type IV				
mwána wa	**kíngó...**	**lele...**	**mwete...**	**ndakú...**
bána ba		**léle...**	**báta...**	**ndáku...**

Uit deze tabel halen we de volgende regels ; we laten de woorden met de tekens -1-, -2- en -3- nog even buiten beschouwing.

1. Als de rectum een verandering van toonmelodie ondergaat, dan bestaat ze hierin dat de eerste klankgreep hoog wordt. Dit brengt enkele bijzonderheden mee : type B. IV wordt dan hoog-laag ipv. hoog-hoog ; type B. I die een hoge begintoon als grondtoon heeft, wordt laag wanneer de andere hun lage begintoon behouden.

2. Deze verandering in toonmelodie nu komt onder de volgende condities voor, nl. wanneer de regens tot het toontype II, III of IV behoort *én niet* tot bepaalde grammaticale nw. klassen (met prefix **n-**, **e-**, zonder prefix, I' klasse ; alles in het enkv.).

3. Het genitiefpartikel is laag na een regens van het toontype II en IV, en hoog na de types I en III. Hierop de volgende uitzonderingen : na een regens van het type B. I is het laag ; na type I en III met als rectum type B. I is het dalend, tenzij de regens tot de hoger genoemde grammaticale klassen behoort.

De naamwoorden met de cijfernoten -1-, -2- en -3- hebben de toonmelodie gelijk we ze opgetekend hebben, doch ze vormen alle een onverwachte uitzondering op de gegeven regels.

Noot 1 : Volgens de geformuleerde regels zouden deze drie nw.

een hoge begintoon moeten hebben ; dan zouden ze ook terug gelijk zijn aan hun buur **móluká**...

Noot 2 : Dit woord — tweemaal hetzelfde én na dezelfde regens — zou ook hoge begintoon moeten hebben... én volgens de regels én volgens zijn buur.

Noot 3 : Vreemd dat het wederom hetzelfde woord is als in noot 2. Toch zou het hier een hoge begintoon moeten hebben.

Vóór pauza wordt de laatste toon, zo nodig, laag.

3. *Na voorzetsel :*

Type A.	I	ó **moluká**...	B.	I	ó **kingó**...
	II	ó **munɔkɔ**...		II	ó **lele**...
	III	ó **likolo**...		III	ó **bata**...
	IV	ó **mabɔkɔ́**...		IV	ó **ndáku**...
C.	I	ó **fé**...			
	II	ó **mwá**...			

De naamwoorden hebben hun toonmelodie niet veranderd.

B e s l u i t : Na andere woorden veranderen de nw. soms hun toonmelodie door een hoge begintoon te krijgen, en wél wanneer het voorafgaand woord op een lage toon eindigt ; hierop wordt enkel een uitzondering gemaakt wanneer de regens tot bepaalde grammaticale klassen behoort (1) en... door één voorbeeld uit de genitief-tabel **-likolo lá móluká-**. .

Zó worden de annotaties met de cijfernoten -1-, -2- en -3- normaal. Daarom ook wellicht nam het genitiefpartikel vóór het hoge **kingó** een lage toon bij, al moest het uit zichzelf enkel hoog zijn.

S a m e n v a t t i n g : De naamwoorden in Bodzaba behouden steeds hun grondmelodie, behalve na een lage eindtoon van een voorafgaand woord, dan wordt hun eerste klankgreep hoog. De uitzonderingen hebben grammaticale oorzaken. De naamwoorden beïnvloeden de tonen der volgende woorden door hun toontypes.

F. De tonologie der naamwoorden te Moliba

Proefpersonen : Konga van het gehucht Bomole en Makolo van Liboko, twee dorpen of gehuchten van de hoofdij Moliba ;

(1) Hier zien we wederom hoe een grammaticale toonwet een andere algemene toonwet kruisen kan.

ze waren ongeveer 16 jaar en verbleven sedert meer dan een jaar op de missieschool. Ook hun ouders waren van Moliba. Soms twijfelden ze aan de toonmelodie, vooral als we ze erg op de proef stelden.

Als *dorpen* van de hoofdij Moliba behoren ze tot de sector der Dzandu, gewest Bomboma.

I. De begintoon der naamwoorden

Type A.	I	mosalá, moluká, libongó, enz.			
	II	monɔkɔ, ekolo, bafele, enz.			
	III	bokilo, likolo, enz.			
	IV	ebɔkó, motemá, litamá, libongó, enz.			
B.	I	singó, enz.	C.	I	fwe, litói, enz.
	II	lele, enz.		II	mbwa, ngɔi, enz.
	III	mwete, mbata, enz.			
	IV	mwaná, ndakó, enz.			

II. De naamwoorden vóór andere woorden

1. *Vóór adjectieven :*

Type A.	I	mosalá mónɛnɛ	B.	I	singó énɛnɛ
	II	monɔkɔ mónɛnɛ		II	lele monɛnɛ
	III	bokilo bónɛnɛ		III	mwete mónɛnɛ
	IV	ebɔkó énɛnɛ		IV	mwaná mónɛnɛ
C.	I	fwe mónɛnɛ			
	II	mbwa mónɛnɛ			

2. *Vóór aanwijzende voornaamwoorden :*

Type A.	I	mosalá múmú monɛnɛ			
	II	monɔkɔ mumú mónɛnɛ			
	III	bokilo éd'ó monɛnɛ (1)			
	IV	ebɔkó éd'é enɛnɛ			
B.	I	singó éd'é enɛnɛ	C.	I	fwe ód'ó monɛnɛ
	II	lele od'ó mónɛnɛ		II	mbwa ód'ó monɛnɛ
	III	mwete múmú monɛnɛ			
	IV	mwaná ód'ó monɛnɛ			

(1) d' is de palatale d.

3. *Vóór bezittelijke voornaamwoorden :*

Type A.	I	**mosalá mwángá**...	B.	I	**singó yánga**...
	II	**monɔkɔ mwangá**...		II	**lele wanga**...
					bafele bangá...
	III	**bokilo bwángá**...		III	**mwete mwángá**...
	IV	**ebɔkɔ́ yánga**...		IV	**mwaná wánga**...
		mabɔkɔ́ mángá...			**baná bángá**...
C.	I	**fwe wángá**...			
	II	**mbwa wángá**...			

4. *Vóór werkwoorden :*

Type A. I **mosalá móhílí**..., *het werk is gedaan ;*
II **monɔkɔ mowéi**..., *de deur is stuk ;*
III **bokilo áwéi**..., *de schoonmoeder is dood ;*
IV **ebɔkɔ́ éwéi**...

B. I **singó ébéyá**..., *de hals is kapot ;*
II **lele awei**..., **bafele bawéi**...
III **mwete móbúséi**..., *de stok is stuk ;*
IV **mwaná áwéi**...

C. I **fwe áwéi**...
II **mbwa áwéi**...

5. *Vóór genitiefpartikel*, cfr. genitieftabel, verderop.

6. *Vóór relatiefconstructie :*

Type A. I **mosalá móínyási wé**..., *het werk dat ge gegeven hebt ;*
II **monɔkɔ mósélási wé**..., *de deur die ge gemaakt hebt ;*
III **bokilo bóyákási lélo**..., *die vandaag gekomen is ;*
IV **mabɔkɔ́ mábúkási wé**..., *die ge gebroken hebt.*

B. I **singó ébúkási wé**...
II **lele óínyási wé**...
III **mwete móbúkási wé**...
IV **ndakó ébúkási wé**...

C. I **fwe óbómási wé**..., *die ge gedood hebt ;*
II **mbwa ébómási wé**...

Besluit : De naamwoorden hebben steeds dezelfde toonmelodie wat ook het woord weze dat erop volgt. Daartegen is de invloed

der naamwoorden op de tonologie der volgende woorden zeer „drastisch" : hij gaat twee à drie klankgrepen ver en schijnt geen rekening te houden met de grondmelodie van die woorden. We halen de bijzonderste feiten uit de bovenstaande voorbeelden op :

De naamwoorden van het type II willen bijna steeds de onmiddellijk volgende klankgreep laag hebben. Soms verschuiven ze beide hoge tonen van het volgend woord ; dit is duidelijk wanneer we ze met de andere naamwoorden vergelijken. Bv. **monɔkɔ mumú mónɛnɛ** tegenover **mosalá múmú monɛnɛ**, **mwaná ód'ó monɛnɛ** ; **monɔkɔ mwa mólúká** tegenover **mosalá mwá móluká** ; enz.

Typisch is ook dat de nw. van het type B. II meermalen een volgende klankgreep méér laag wil hebben dan deze van het type A. II ; wat duidelijk samenhangt met het feit dat A één klankgreep langer is dan B, bv. **lele awei**..., doch **bafele bawéi**... ; **monɔkɔ mónɛnɛ**, doch **lele monɛnɛ** ; enz.

Al de andere naamwoorden van welk toontype ze ook zijn, volgen eenzelfde gedragslijn in het beïnvloeden der tonologie der volgende woorden. Indien er hier en daar een verschil te merken is, komt het omwille van de grammaticale klasse waartoe het nw. behoort ; cfr. bv. de possessieven, en noteren we dat deze invloed zich uitwerkt op de tweede klankgreep en de eerste onverlet laat. Bv. **mosalá mwángá**..., **bokilo bwángá**..., **mabɔkɔ́ mángá**..., is de normale toon ; doch zie : **ebɔkɔ́ yánga**... Bv. **bafele bangá**... is de normale toon na een nw. van het type II. Doch zie : **lele wanga**...

III. De naamwoorden na andere woorden

1. *Na werkwoorden*. De twee toonklassen der werkwoorden zijn :

a. **seka**, *kijk* ; **benga**, **kunda**, **meka**, **liba**, **boma**, *sla* ; enz.
b. **buká**, **tombá**, **tubá**, **tomá**, **salísá**, enz.

		Na toonklasse a :	Na toonklasse b :
Type A.	I	**seka mósálá**...	**buká líbɔngɔ́**...
		seka líbóngó...	
	II	**seka mónɔ́kɔ**...	**buká mónɔkɔ**...
		seka báféle...	**bomá báfele**...
	III	**seka bókílo**...	**tomá bókilo**...
	IV	**seka mábɔ́kɔ́**...	**buká mábɔkɔ́**...

B.	I	**seka síngó...**	**buká síngó...**
	II	**seka lélé...**	**buká lele...**
	III	**seka mbátá...**	**buká mbata...**
	IV	**seka mwáná...**	**buká mwáná...**
C.	I	**seka fwé...**	**buká fwé...**
	II	**seka mbwá...**	**buká mbwá...**

De eerste twee tonen na toonklasse a worden hoog ; de eerste toon wordt hoog na toonklasse b, behalve bij type B. II en III die laag blijven gelijk hun grondmelodie was.

2. *Na genitiefpartikel :*

Type I	Type A. I	A. II	A. III	A. IV
mosalá mwá	**móluká...**	**mónɔkɔ...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**
moluká mwá	**mósalá...**	**mónɔkɔ...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**
libɔngɔ́ d'á	**mósalá...**	**mónɔkɔ...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**
singó ya	**moluká...**	**monɔkɔ...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
Type II				
monɔkɔ mwa	**moluká...**	**bafele...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
	mólúká...	**báféle...**	**bókílo...**	**mábɔ́kɔ́...**
ekolo ya	**libɔngɔ́...**	**bafele...**	**bokilo...**	
makolo ma	**libɔngɔ́...**	**bafele...**	**bókílo...**	
	líbɔ́ngɔ́...	**báféle...**		
lele wa	**moluká...**	**monɔkɔ...**	**bokilo...**	**mabɔkɔ́...**
bafele ba	**mólúká...**	**mónɔ́kɔ...**	**bókílo...**	**mábɔ́kɔ́...**
Type III				
bokilo wá	**mósalá...**	**báfele...**		**mábɔkɔ́...**
likolo d'á	**móluká...**	**báfele...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**
mwete mwá	**móluká...**	**báfele...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**
mbata yá enk.	**móluká...**	**báfele...**	**bókilo...**	**líbongó...**
mbata yá mv.	**móluká...**	**báfele...**	**bókilo...**	**líbongó...**
Type IV				
ebɔkɔ́ yá	**mósalá...**	**báfele...**	**bókilo...**	
mabɔkɔ́ má	**mósalá...**	**báfele...**	**bókilo...**	
mwaná wá	**mósalá...**	**báfele...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́...**

Type I	Type B. I	B. II	B. III	B. IV
mosalá mwá	**síngó...**	**léle...**	**mwéte...**	**ndákó...**
singó yá		**lele...**	**mbata...**	**mwaná...**

Type II				
ekolo ya	**singó...**	**lele...**	**mbata...**	**mwaná...**
makolo ma	**síngó...**	**lélé...**	**mbátá...**	**mwáná...**
Type III				
mbata yá		**léle...**	**mwéte...**	**ndákó...**
likolo d'á	**síngó...**	**léle...**	**mwéte...**	**ndákó...**
bambata bá		**léle...**	**mwéte...**	**mwáná...**
Type IV				
mwaná wá	**singó...**	**lele...**	**mbata...**	**ndakó...**
baná bá	**síngo...**	**léle...**	**mbáta...**	**ndákó...**

	Type C. I	C. II
makolo ma	**fwé...**	**mbwá...**
ekolo ya	**fwe...**	**mbwa...**
monɔkɔ mwa	**fwé...**	**mbwá...**

Uit deze tabel halen we de volgende regels :

1. De regens ondergaat nooit een verandering.

2. Het genitiefpartikel is steeds hoog, tenzij na een regens van het type II. Hierop is **singó ya** — dat we verder ook als **singó yá** opgetekend hebben — de enige uitzondering.

3. De rectum is aan drie regels onderworpen :

a. Meestal wordt enkel de eerste toon hoog. Noteer dat het genitiefpartikel reeds hoog werd.

b. Na een regens van het type II krijgt de rectum twee hoge begintonen; het genitiefpartikel is hier immers laag; en de naamwoorden van het type II verschuiven de twee hoge begintonen van de volgende woorden een klankgreep verder tegenover de andere naamwoorden. Is echter zulke regens een naamwoord van bepaalde grammaticale klassen 1' enkelv., **e-** enkelv. enz. — dat behoudt de rectum zijn grondmelodie, dan krijgt het geen hoge begintonen. Doch ook wanneer de regens *niet* tot een van die bepaalde grammaticale klassen behoort én van het type II is, gebeurt het dat de rectum zijn grondmelodie behoudt; zie de dubbelvormen. De invloed van de grammaticale klasse van de regens van het type II heeft dus een toonmelodie tot stand gebracht die nu na alle naamwoorden van het type II gebruikt kan worden.

3. *Na voorzetsel :*

Type A. I	II	III	IV
o mósálá mónɛnɛ	**o mónɔ́kɔ mónɛnɛ**	**o líkólo** **o bókílo bónɛnɛ**	**o mábɔ́kɔ́ mánɛnɛ**

Typ B

o síngó énɛnɛ	**o lélé monɛnɛ**	**o mwété mónɛnɛ**	**o ndákó énɛnɛ**

Type C

o fwé mónɛnɛ	**o mbwá mónɛnɛ**

Na een voorzetsel worden bij alle naamwoorden de eerste twee tonen hoog.

B e s l u i t : Na andere woorden krijgen de naamwoorden twee hoge begintonen vooral wanneer de voorafgaande klankgreep laag is, anders soms maar één hoge begintoon. In de genitiefconstructie behoort het genitiefpartikel tonologisch tot de rectum. Na naamwoorden van het toontype II heerst er een verschuiving : de twee hoge tonen moeten door een lage toon voorafgegaan zijn.

Vóór pauza wordt enkel de laatste toon, zo nodig, laag.

S a m e n v a t t i n g : De naamwoorden, en ook soms andere woorden, krijgen twee hoge tonen wanneer ze niet in het begin van een constructie staan. Hier is echter dikwijls de volgende uitzondering op : is de eindtoon van het voorafgaande woord hoog, dan volstaat soms een nieuwe hoge toon. Dat er twee hoge tonen aanwezig zijn, primeert dus de plaats waar deze tonen vallen.

Wanneer de naamwoorden, en ook soms andere woorden, voorafgegaan zijn door een naamwoord dat tot een bepaalde grammaticale klasse behoort, dan heeft dit soms zijn invloed op de toonmelodie en wel op de tweede klankgreep.

Het toontype II verschuift meestal de twee hoge tonen van het volgend woord, zodat er een lage klankgreep vóórkomt.

In vergelijking met de andere hier beschreven talen is de toonmelodie der naamwoorden hier regelmatig een klankgreep achteruit geschoven.

ELICITED RESPONSES IN LELE LANGUAGE
(Belgian Congo)

by Mary Tew
(*Lecturer in Oxford*)

The speech of the Bashilele (1) has a colloquial form which consists in turning a sentence so that an appropriate response is elicited from the listeners. It may be called a colloquialism, because no Lele man, in trying to explain or translate into his own language, will ever give these forms. Yet no narrative is told, nor conversation held, without frequent pauses for the chorus of responses which spring to the lips of the hearers almost, as it were, involuntarily. At first it is difficult to detect what the trick is, because a man when stopped in the flow of his oratory, and asked to repeat the phrase, does so shearing it of the flourish which in his view is appropriate to a narrative but not to a language lesson.

These responses are not all of the same type. The simplest is based on a series of ideophones, of which I know five examples, but undoubtedly there will be more. Each of these has its corresponding verb, somewhat as in English *bang* corresponds to the verb *to shoot*, or *pop* to the verb *to burst*. Some have also a corresponding gesture.

	Verb	*Response*	*Gesture*
diak	*to kill*	**Pa**	As if giving the death-blow to a small animal with the flat hand.

(1) The Bashilele inhabit the left bank of the Kasai, and are the south-west neighbours of the Bushongo. A year's fieldwork amongst them was arranged and financed by the International African Institute in collaboration with the Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale. Although he is not responsible for the views expressed in this article, I wish to acknowledge the help of Dr. A. E. Meeussen, attaché, Musée du Congo Belge, Tervuren, on the linguistic side of my work.

	Verb	*Response*	*Gesture*
ul	*to be filled*	**Tɔ**	Clapping the hands lightly together, which is also the gesture in counting when 10 or 100 is reached, i. e. both sets of 5 fingers counted and put together.
wat	*to catch*	**Bip**	Crossing the hands over the chest and smacking them as if embracing something.
ɔm	*to dry up*	**Mwaa**	No gesture.
mane	*to finish*	**Yɔmbo**	No gesture.

A speaker may use the appropriate ideophone himself for emphasis, without interrupting the flow of his narrative.

E. g. **Itanga dikuul, tɔ !** *The basket filled up, full !*

Biitu kuwat mbɔloko, kuniak, pa ! *We caught a buck, killed it, dead.*

But more normally he will pause, after giving the sign for his hearers to bring in the exspected ejaculation. The signal for response is **-akɛ** following the last word. The response is always in a low tone. If the hearers are slow to supply it, the speaker himself will give the response before continuing :

Itanga dikuul-akɛ... tɔ ! *The basket filled up, full !*
Nenge mukuom-akɛ... mwaa ! *The grass dried up... dry !*
Biitu kuman-akɛ... yɔmbo ! *We finished... done !*

The last mentioned response, **yɔmbo,** has an extended use in subordinate clauses, when its clue word **manɛ** is used as a conjunction meaning *when*, e. g. **amanɛ wadia, uculab oloho,** *when you have eaten, follow us to the stream.*

Any sentence beginning with the word **amanɛ,** and ending in the sign **-akɛ,** elicits the response **yɔmbo,** which emphasises the completeness of the relative action before proceeding to the main clause.

E. g. **Aomiandɛ, yakuwomb mbulu. Amaniawomb-akɛ... yɔmbo ! yakutek maha.** *When she woke up, she swept the house. When she had swept, done ! she drew water.*

Biitu kupik mambulu mamakim. Amanɛ biitu pik-akɛ... yɔmbo ! biitu kuwe abuhɔngo. *We set up all the houses. When we had set them up, finished ! we went hunting.*

Probably the commonest type of response is not based on an ideophone. The word **mbok**, *path* or *way*, is extended to mean *how* or *the manner in which* and used as a conjunction in dependent clauses with **a-**. The phrase *here it is*, relating to any of the substantives is formed in Lele language by **ka-** followed by the pronominal concord. So in the case of *the path... here it is*, we have **mbok**... **kai**.

Kai is thus the elicited response for this kind of sentence, in which the sign word before the pause is again **-akɛ**, and the clue word at the beginning of the sentence is **mbok**.

E. g. **Mbok abawala batu biinu-akɛ**... **kai**. *The way they are your people. (I. e. the way they belong to you)... here it is.*

Mbok auwoh ngat-akɛ... **kai**. *The way you take the woman... behold.*

Mbok amicin-akɛ... **kai**. *The way I run away... here it is.*

The last type of response consists in either completing a question with the word **mbonyi**? *Why?* or by giving the answer **Bɔ** ! *No!* to a complete rhetorical question. In neither case does there seem to be a clue-word, the only formal clue being the intonation of the sentence. This is also a very favorite turn of speech. The final element **-akɛ** attached to the last word is again the signal for the response.

E. g. **Bana bamai, bwama badiak-akɛ**... **mbonyi**? *My kinsmen, you have killed them... why?*

Mei mangoh, mapun-akɛ... **mbonyi**? *Such affairs have appeared... why?*

Binabola bapudi bupel-akɛ... **mbonyi**? *The villagers call me a fool... why?*

Bwabeli badiak-akɛ... **mbonyi**? *You failed to kill them... why?*

The response **Bɔ** ! *No!* is called forth by a question asked in an indignant tone, and ending in **-akɛ**.

E. g. **Biitu hɛndi makamb mamot-akɛ**?... **Bɔ** ! *We commit a crime against any one?... No!*

Miyi kelɛ bube-akɛ?... **Bɔ** ! *Me do harm?... No!*

Miyi munamanyimb-akɛ?... **Bɔ** ! *Me a liar?... No!*

Lastly I should like to say a few words about the other uses of the final element **-akɛ**, which is the regular sign for the response.

It may be used in a narrative, before a pause, without requiring any response, generally marking a contrast, like *but*, or a reinforcement like *and*.

E. g. **Babiniitu bakuwa mbok aTundu. Anɛngo-akɛ... Makuma makalɛwa.** *Our kinsmen died on the road to Tundu. And here... Makuma has also died.*

It is also used in conversation when two ideas or things are being contrasted.

E. g. **Bane, bameka hɛndi bikɛtɛ; wen-akɛ... wahoti woh angwaona.** *They always bring gifts, but you, you want to take for nothing.*

Bawatu bakelɛ ngunu. Balung-akɛ? *The women do the work. What about the men?*

Or if something is being generally distributed, and one person is forgotten, he will call attention to himself : **Miy-akɛ?** *What about me?*

Although all these forms of elicited responses have in common the use of the **-akɛ** before the response, it seems that they do not all perform the same linguistic role. It would be interesting to be able to compare the Lele system with that of other African languages in which the use of the elicited response is common, like the Ciluba answering termed **kupuŋuluja**.

VORM EN TONEN VAN DE INFINITIEF IN HET AMASHI (KIVU)

door A. Burssens (*Gent*)

In opdracht van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut en met de steun van het Instituut voor Wetenschappelijk Onderzoek in Centraal-Afrika (Iwoca, Irsac, Brussel) heb ik, van Oct. 1949 tot Febr. 1950, de belangrijkste taal van Kivu, het Amashi — taal van de Abashi — aan een onderzoek onderworpen. Dit onderzoek kon in goede voorwaarden plaats vinden dank zij vooral de hulpvaardigheid van Mgr. R. Cleire en zijn missionarissen, die geen gelegenheid lieten voorbijgaan om te helpen waar te helpen viel. Ik heb alle reden om Mgr. Cleire dankbaar te zijn voor zijn goede zorgen en niet het minst voor zijn voorlichting omtrent het Amashi. Daar hij sedert verscheidene jaren met de vormleer van deze Bantoetaal klaar was, bleef mij vooral de taak over het Amashi tonologisch te bestuderen. In hoever ik hierin geslaagd ben, zal uit een stel publicaties blijken. In Kongo-Overzee *zullen een aantal voorstudies verschijnen met de eerste resultaten van het onderzoek ; in deze aflevering worden reeds enkele toonregels geformuleerd.*

In afwachting van een studie over het klank- en toonstelsel, weze gezegd dat het toonsysteem van het Amashi berust op twee tonemen, een hoog en een laag. Ik zeg wel t o n e m e n *en niet* t o n e n, *en druk hierop. De klankgrepen met een toonkapje zijn hoog, de andere laag. Wat de schrijfwijze betreft bediende ik men van de praktische „Africa-" spelling. Lange klinkers hebben een dubbel letterteken ;* **e** *wordt gebruikt voor* **ɛ** ; **o** *voor* **ɔ** ; **j** *voor* **dʒ** ; **c** *voor* **tʃ** ; **ng** *voor* **ŋg** ; **d**, **t**, **k** *zijn geaspireerd ;* **r** *en* **l** *kunnen in bepaalde gevallen afwisselen ;* **rh** *stelt de gerolde fricatief voor (een „specialiteit" van de Abashi).*

1. De infinitief (als geïsoleerd woord) wordt in het Amashi (**ámáʃi**) gekenmerkt door het klasse-prefix **oku-**. Dit prefix bevat de vóórklinker **o-** (zoals andere klasse-prefixen in het Amashi de vóórklinker **a-** of **e-** hebben.)

2. De vóórklinker **o-** heeft altijd een hoge toon. Het bestanddeel **-ku** is bij bepaalde infinitieven hoog, bij andere laag. Het klasse-prefix van de infinitief (geïsoleerd woord) vertoont dus de volgende tonen : in het ene geval **óku-** (˙ _), in het andere **ókú-** (˙ ˙).

3. De stam van de infinitief bestaat meestal uit twee klank-grepen die elk een consonant en een vocaal bevatten.

De stammen zijn dus meestal van het type consonant + vocaal + consonant + vocaal (*cvcv*).

4. De twee klankgrepen van de stam *cvcv* hebben, in het geïsoleerde woord, lage tonen ; de melodie van de stam is dus (_ _).

5. De stamklinker, zijnde de eerste klinker van de stam *cvcv*, is ofwel kort ofwel lang. De eindklinker is altijd **-a** (kort).

6. Voorbeelden.

a) Stamklinker kort ; prefix met hoge tonen :

ókú-bika *kraaien* ; **ókú-hira** *plaatsen, zetten* ; **ókú-bera** *kloven, scheuren, breken* ; **ókú-derha** *zeggen* ; **ókú-gera** *voorbijgaan* (Fr. *passer*) ; **ókú-gala** *rijk, machtig zijn* ; **ókú-laka** *wenen* ; **ókú-bona** *zien* ; **ókú-kola** *werken, handelen* ; **ókú-luma** *bijten, doen lijden* ; **ókú-rhuma** *(toe)zenden* ; **ókú-ʃuka** *wassen, schoonmaken met water* ; **ókú-vuna** *breken*.

b) Stamklinker lang ; prefix met hoge tonen :

ókú-yiirha *doden* ; **ókú-heeka** *dragen (op hoofd, rug)* ; **ókú-yeera** *rijpen* ; **ókú-ʃaarha** *spelen, zich vermaken* ; **ókú-dooma** *putten* ; **ókú-vooma** *putten* ; **ókú-yoorha** *blijven* ; **ókú-ʃuurha** *slaan*.

c) Stamklinker kort ; prefix hoog-laag :

óku-hika *aankomen* ; **óku-jira** *doen, maken, handelen, hebben* ; **óku-niga** *doden* ; **óku-gera** *meten* ; **óku-leka** *(ver)laten* ; **óku-mera** *(ont)kiemen* ; **óku-gaya** *haten, misprijzen* ; **óku-haba** *zich vergissen, niet weten (wat er omgaat)* ; **óku-bola** *rotten* ; **óku-lula** *bitter zijn (van smaak)* ; **óku-luʃa** *overtreffen* .

d) Stamklinker lang ; prefix hoog-laag :

óku-biika *schikken, wegzetten* ; **óku-hiiva** *jagen* ; **óku-liika** *loslaten* ; **óku-siima** *houden van, zich verheugen, behagen scheppen in* ; **óku-beeʃa** *liegen, bedriegen* ; **óku-leerha** *brengen* ; **óku-laala** *de nacht doorbrengen, slapen* ; **óku-ʃaarha** *spelen, zich vermaken* ;

óku-doosa *ondervragen* ; **óku-rhoola** *oprapen, nemen, vinden* ; **óku-huuma** *klinken met een dof geluid, gonzen, brommen* ; **óku-huuna** *vragen (om te krijgen).*

7. Bij stammen van het type *cvcv* wordt soms **w** of **y** ingeschakeld na de eerste consonant, ofwel **n** (**m**) vóór de tweede. In deze gevallen heeft men met verzwaarde stammen te doen.

De stamklinker is dan altijd lang (gerekt). Daar het hier een algemene regel geldt, is het niet nodig een dubbel letterteken voor de lange klinker te gebruiken.

8. Voorbeelden.

a) Stam *cvcv*, beginconsonant verzwaard met -**w**- ; prefix : hoog-laag.

óku-nywerha *liegen* ; **óku-ʃweka** *(vast)binden, gevangen zetten* ; **óku-twera** *in goede gezondheid verkeren, dik worden* ; **óku-gwarha** *nemen, (vast) houden* ; **óku-lwala** *ziek zijn.*

Voorbeelden waar het prefix in dit geval twee hoge tonen zou hebben (dus **ókú**-), heb ik in mijn documenten tot nog toe niet gevonden, tenzij dan een geval als **ókú-bwika**, *dekken, omhullen,* dat ik als twijfelachtig beschouw.

b) Stam *cvcv*, beginconsonant verzwaard met -**y**- ; prefix hoog-laag.

óku-rhyaza *scherpen.*

c) Stam *cvcv*, verzwaard met -**n**- (-**m**-) ; prefix : hoog-hoog.

ókú-zimba *stelen* ; **ókú-banda** *werpen.*

d) Stam *cvcv*, verzwaard met -**n**- (-**m**-) ; prefix hoog-laag.

óku-zinda *het laatst doen of zijn* ; **óku-genda** *(weg) gaan* ; **óku-ganja** *tellen* ; **óku-konda** *kappen, vellen* ; **óku-lonza** *zoeken* ; **óku-kumba** *vallen.*

9. Dat het toonverschil tussen **óku-** en **ókú-** verdient in acht genomen te worden, blijkt uit gevallen met toonoppositie als :

ókugera *meten*
ókúgera *voorbijgaan* (Fr. *passer*) ;

ókulaga *vaarwel zeggen, afscheid nemen*
ókúlaga *het nodige niet bezitten, in nood verkeren* ;

ókurhuma *oorzaak zijn*
ókúrhuma *zenden* ;

óku-yaaga *krabben (met nagels)*
ókú-yaaga *ongelijk halen of bekennen.*

10. Er zijn in het Amashi enkele verbale stammen die slechts uit een consonant en een vocaal (altijd **-a**) bestaan.

11. De stammen van het type *cv* hebben in de infinitief (geïsoleerd woord) altijd een lage toon. Het prefix **óku-** is altijd hooglaag. De toonmelodie van deze infinitief-vorm is dus steeds (¯ _ _).

Voorbeelden :

óku-ba *zijn, verblijven* ; **óku-ca** *klaar, wit, zuiver worden of zijn, dag worden* ; **óku-fa** *sterven* ; **óku-ha** *geven* ; **óku-ja** *gaan.*

12. Ook de stammen van het type *cv* kunnen verzwaard zijn.

a) Met **-w-** :

óku-dwa *vocht laten vloeien* ; **óku-gwa** *(op de grond) neerkomen, de grond raken* ; **óku-hwa** *eindigen, uitscheiden* ; **óku-lwa** *vechten* ; **óku-nywa** *drinken* ; **óku-twa** *(om-, af-) hakken, snijden.*

b) Met **-y-** :

óku-hya *gebakken, gebraden zijn* ; **óku-lya** *eten.*

13. Verbale stammen met een (lange of gerekte) vocaal als beginklank, zoals er in het Tshiluba bestaan (**kú-ámbá** *zeggen* ; **kú-ásá** *maken, bouwen* ; **kú-élá** *gooien, doen* ; **kú-éndá** *gaan* ; **kú-úmá** *droog worden of zijn* ; **kú-ówá** *zich wassen, baden* ; **kú-úlá** *vol, gevuld zijn* ; **kú-énza** *doen, handelen* ; **kú-íbá** *stelen* ; **kú-ímbá** *zingen* ; **kú-óʃá** *(ver)branden* ; **kú-ómbá** *kloppen (hart, pols)* ; **kú-ótá** *zich verwarmen* (1), stammen dus van het type *ccv* (met al dan niet verzwaarde consonant), komen in het Amashi bij de infinitieven niet voor.

Enkele corresponderende vormen hebben evenwel **y-** als beginklank :

Tshiluba	Amashi
kú-óʃá *(ver)branden*	**óku-yooca** ;
kú-úmá *droog zijn*	**ókú-yuuma**.

(1) Zie : A. Burssens, *Manuel de tshiluba* (Antwerpen 1946, De Sikkel), p. 16.

14. Andere verbale stammen met **y-** zijn (zie § 5, *b*) :

ókú-yiira *niet tevreden zijn (over een geschenk)* ; **óku-yiiʃa** *komen* ; **ókú-yaaga** *ongelijk hebben of bekennen, ongelijk halen in een redetwist* ; **óku-yaaga** *krabben (met nagels)* ; **ókú-yaaka** *weglopen* ; **ókú-yaama** *roepen* ; **óku-yooca** *(ver)branden* ; **óku-yuusa** *eindigen, voltooien.*

De stamklinker is steeds lang.

15. Dat de infinitief ook klasse-naamwoord is, blijkt uit zinnen als :

ókúʃéká kuli kúsiima, *lachen is verheugd zijn* ;
ókúlyá kuli kuínja, *eten is goed* ;
ókúnywá kuli kúlémbu, *drinken is gemakkelijk* ;
ókúʃáárhá kuli kúsiima, *spelen (zich vermaken, dansen) is verheugd zijn* ;
ókújá ómú búhya kuli kúgála, *trouwen is rijk zijn.*

Hierbij valt vooral op te merken dat in het zinsverband de toonmelodie van de infinitief (onderwerp) niet dezelfde is als deze van de alleen staande infinitief, die we in de vorige paragrafen hebben leren kennen.

16. Met betrekking tot de tonen van de infinitief (als geïsoleerd woord) kunnen we samenvattend zeggen :

a) dat de verbale stam in de infinitief altijd laag is ;

b) dat de voorklinker **ó-** van het prefix altijd hoog is ;

c) dat het infinitief-prefix bij stammen *cv* altijd hoog-laag is (**óku-**) ;

d) dat het infinitief-prefix bij stammen *cvcv* in het ene geval hoog-laag is, in het andere hoog-hoog (**óku-**, of **ókú-**).

Résumé

L'infinitif (mot isolé) en Amashi est caractérisé par l'emploi du classificateur **oku-**. La voyelle initiale du prefixe a toujours le ton haut (**ó-**).

Le radical de l'infinitif a toujours des tons bas, qu'il soit du type *cvcv* ou du type *cv*.

Lorsque le radical est du type *cvcv*, le classificateur a ou bien des tons hauts (**ókú-**) ou bien un ton haut et un ton bas (**óku-**) :

ókú-kola *travailler*, **ókú-ʃaarha** *jouer* ; **óku-hika** *arriver*, **óku-leerha** *apporter*.

Le classificateur est toujours **óku-** (ton haut, ton bas), lorsque le radical est du type *cv* : **óku-ha** *donner* ; **óku-twa** *couper*.

La voyelle du radical *cvcv* est brève ou longue. Quand la première consonne de ce radical est renforcée par **-w-** ou **-y-**, la voyelle est toujours longue (allongée). Il en est de même quand l'autre consonne est renforcée par **-n-** (**-m-**).

Le radical verbal à voyelle initiale (*vcv*) n'existe pas en Amashi (comparez tshiluba **kú-úmá** *être sec* et Amashi **ókú-yuuma** (id.).

L'infinitif tient à la fois du verbe et du nom ; sa mélodie subit des changements dès qu'il est employé comme nom dans un groupe de mots.

KOLONIALE LITERATUUR

J. M. Elsing, *Tembo-Tembo, de Olifanten.* Roman uit de Afrikaanse Djungel. Tekeningen en omslag : Elsa van Hagendoren. (Antwerpen, z. j. [1949,] P. Vink) ; 303 blz. ; geb. frs. 160.

Laten we het maar dadelijk zeggen : Kongo heeft zijn Vlaamse romanschrijver gevonden. Hij heet J. M. Elsing en hij is aan zijn tweede exotisch boek : „Tembo-Tembo, de Olifanten".

Toen we een paar jaar geleden zijn eerste werk, *Parade in de Tropen*, ter hand namen en het met groeiende belangstelling doorlazen, kregen we onmiddellijk de indruk, ja de overtuiging, dat er een ongekende was opgestaan met meer dan gewone schrijversgaven, een man die Equatoriaal-Afrika door en door kende en er met liefde handig over schreef. Zijn klare taal, zijn beeldend vermogen, zijn mannelijke en toch gevoelige toon, zijn psychologisch inzicht en zijn trek voor epische taferelen verrasten ons in hoge mate. Was dat het werk van een beginneling? Het was haast niet te geloven.

Het onderwerp was, voor ons land, iets nieuws : een parade van dieren in de Kongolese wildernis. Literair was het geschrift niet te classeren in de categorie der romans, der novellen, reisverhalen of wat dan ook, doch daar dacht men al lezende niet aan, geboeid als men was door het originele onderwerp, de grootsheid van visie en de captiverende stijl van de auteur.

En nu is hij met „Tembo-Tembo" voor de dag gekomen, een boek met een titel in het Swahili die „Olifant-Olifant" betekent. Dus wéér een geschrift over „wilde dieren", maar ditmaal een geschrift dat wel te classeren is, want het verhaalt de ontwikkeling van een levensfaze van een groep wezens. Dat die wezens meestal dieren zijn, doet niets ter zake ; het geldt hier een kunstwerk dat de uiting is van een ontroerende visie op leven en wereld ; de auteur schreef om iets te zeggen over het leven in een exotische natuur en dit in een verlangen naar schoonheid. Een roman dus, maar dan geen roman zoals de Westerse wereld er zoveel heeft

voortgebracht. Hij, Zij en de andere, de classieke driehoeksverhouding, of iets dat er naar zweemt, spelen hier niet de minste rol ; van liefdestormenten en liefdesverrukkingen is er geen spraak, en er is ook geen „happy end".

Nogal natuurlijk, zult ge zeggen, vermits het over dieren gaat. Over dieren ja, maar ook over een stel mensen die in het rijk der dieren ingesloten zitten en er aarden of ten onder gaan. We wedden dat het woord liefde in het hele boek niet voorkomt, maar de liefde — de echte — zit achter elke regel, zit in het hart van de auteur. Hij mag zich nog zo mannelijk beheerst tonen, niks sentimenteel of bijna, zijn warme genegenheid voor mensen en dieren, niet het minst voor dieren, geeft een stille gloed aan zijn uitzonderlijk verhaal.

De hoofdheld is een... kleuter, het jongetje Tom. Wat zich in hem en rond hem afspeelt van zijn geboorte tot hij naar Europa moet om er schoolwijsheid op te doen, wordt met hart en ziel beschreven. Een kleuter, dus geen olifant is de held ! Maar, vanwaar dan de titel „Tembo-Tembo" ? Een titel is toch de quinta essentia, de pit van het geheel ; hij moet het eigene van het werk gecondenseerd aangeven. Is hij niet de banier en de strijdleus van de auteur ?

Niet te vlug ! Het jongetje Tom is geboren op een olifantenfarm in Noord-Oost Kongo en groeit er op met een jonge olifant en een leeuwenwelp, met wie hij zich onafscheidbaar verbonden voelt ; het leven van de ene is het leven van de andere.

In wezen speelt het dramatisch verhaal zich rond dit trio af, en de wereld van Tom is minder met mensen dan met olifanten bevolkt. Zij, de olifanten — de nobele dieren, zoals de auteur zegt — dragen als het ware het verhaal ; ze treden als denkende en handelende wezens op. Volgens Elsing is zijn boek „een bescheiden proeve van olifanten-psychologie ; alle reacties van de dieren stemmen overeen met de werkelijkheid, natuurlijk met een geromanceerde werkelijkheid". Maar het boek is meer dan dat ; ook de mensen in het olifantenland zijn psychologisch juist getekend, en de exotische natuur wordt zeer suggestief beschreven. Zon, wolken, regen, bliksem, donder en vuur acteren evencens ; het zijn personages als de dieren en de mensen, en het zonderlingste van het geval is dat men er in gelooft. Er steekt niets onwaars in heel het boek, alles verloopt natuurlijk en de auteur gebruikt

nooit een geforceerd middel om effect te bereiken. Hij houdt maat, legt zichzelf de breidel op, maar hoe aangrijpend is het verhaal in zijn stille gebaldheid ! Dieren, mensen, natuur, het wordt alles meesterlijk uitgewerkt tot één enkele, in de grond tragische vertelling.

De auteur verstaat de kunst in al zijn personages te treden, hij ziet door hun ogen en reageert op al wat er gebeurt met hún middelen. Daar ligt de grote verdienste van de schrijver. Die personages zijn immers geen alledaagse wezens, ook de blanke mensen rond Tom niet, vermits zij door de wilde natuur gekneed zijn tot iets speciaals, zonder daarom hun algemeen menselijkheid te verliezen. En ieder personage is markant getekend, het weze nu olifant, leeuw, kind, vader, moeder, neger, of bestuursambtenaar.

Het begint episch-groots : een kudde olifanten slaat op de vlucht voor de geweren van de mensen en komt in een vuurpoel terecht, want het is op het einde van de droge tijd en de wildernis staat in lichtelaaie... Maar we willen geen korte inhoud van het boek geven omdat men aan een afgeschraapt skelet niets heeft, er zit geen leven aan ; het boek nu is niets anders dan leven, tegelijk heerlijk, weemoedig en tragisch. Men leze zelf „Tembo-Tembo", roman uit de Afrikaanse djungel !

We wachten nu degene af, die ons een koloniale roman van een landgenoot — ook van een Frans-schrijvende landgenoot — zal aanduiden, welke het volwaardige boek van Elsing evenaart. Voor ons staat het vast dat hij, Elsing, de palm wegdraagt.

V. D. W.

BOEKBEOORDELING

J. P. Crazzolara, *The Lwoo*, Part. I : *Lwoo Migrations*. Museum Combonianum, N. 3. (Instituto Missione Africani, Verona 1950).

Dit boek is een flinke studie over de Lwo, hun oorsprong en hun verhuizingen. Zoals men weet, leven de Lwo-stammen verspreid over grote afstanden : van Kisumu (Victoria-meer) ten Oosten, tot Wau (Eng. Soedan) ten Westen ; van Malakal en de Sobat-rivier in het Noorden, tot op de oevers van het Albert-meer in het Zuiden. Die stammen heten Jɔ-Lwo (Wau), Jɔ pa Lwo (Unyoro), Jɔ-Lwo (Kisumu), verder Shilluk, Anywah, Lango-Umiru, Acol, Alur, enz. ; door allen, mag men zeggen, is hun maagschap met een oorspronkelijke of minstens oude Lwo-familie gekend.

Voor al die stammen is Crazzolara, een Verona-Pater, met een beschrijving begonnen van hun oorsprong en verhuizingen (1e deel). Als iemand daartoe bevoegd mag heten dan is het wel Father Crazzolara. Een heel leven bijna heeft hij besteed aan het bestuderen van de Lwo-stammen en -talen. Bijna al die streken heeft hij bereisd, aldaar geruime tijd verbleven, de mensen ondervraagd en ook de nota's van zijn confraters benuttigd (1). Een schat van legenden, tradities, enz. nopens de Lwo heeft de schrijver opgediept, verzameld en bewaard, er een verstandige verklaring voor gezocht en ze in hun historisch verband geplaatst. Dit is voorwaar geen kleine verdienste.

Men mag niet verwachten dat ieder het eens weze met schr. nopens de oorsprong der Lwo, hun bakermat en het verloop van hun talrijke verhuizingen. Vele, zeer vele punten blijven onopgehelderd. Sommige bewijsvoeringen voldoen niet, bijv. waar Cr.

(1) In een voetnota drukt Cr. de wens uit dat de anthropologen en de ethnologen minder werk zouden maken van het bestuderen van batatenvelden en zo, en meer tijd zouden besteden aan de rijke schat van tradities, die bij de ouden van dagen gevonden kunnen worden. De ouderen verdwijnen langzamerhand en de jongeren voelen over het algemeen niet veel voor oude geschiedenissen.

het woord **Atwɔt** (naam van een Nuer-stam) afleidt van de Lwo-woorden **Pa Dowäät** (streek, dorp van **Dowäät**, een oudere halfbroer van Nyikango, eerste koning van de Shilluk) en tot de conclusie komt dat de Lwo een tak kunnen geweest zijn van de grote stam der Naadh of Nuer. Ik zie ook niet hoe het woord **Lao** of **Law** tot **Lwo** is geworden, enz. Maar ieder zal Cr. dankbaar zijn voor het overvloedige materiaal dat hij ons aan de hand heeft gedaan, wat ongetwijfeld tot verdere opzoekingen en vondsten zal leiden. Inzonderheid wat de Zuidelijke Lwo (Acol, Alur, Kavirondo-Lwo) betreft, zou ik de onderzoekers willen aanraden eens grondig de Jɔ-pa-Lwo van Unyoro aan te pakken, alsmede de bewoners van de Noordelijke oevers van de Victoria-Nijl. De Unyoro-Lwo zijn mede van de oudste Lwo uit die streken. De Pajaw (Fajao), die men ook op het grondgebied van Mahagi vindt (1), schijnen nog ouder te zijn. Veel, me dunkt, zouden die mensen kunnen vertellen over hun vestiging aldaar en over het trekken en gaan van Noord naar Zuid en omgekeerd van al die bewoners. Doch laten we Crazzolara's werk niet vooruitlopen want we hebben pas het eerste deel. In een tweede deel zal hij meer in het bijzonder handelen over sommige ondergroepen en over de betrekkingen van de Lwo-groepen met elkaar. Ik hoop dat hij alsdan ook grondig de bespreking zal aanvatten van de Alur, de Lwo-groep, die op Belgisch grondgebied woont en die me lijkt een oude tak te zijn van de Lwo. Op blz. 38 schrijft Cr. zelf over de eerste Soedan-Lwo: „The Jɔ-Luo were forced to leave; they crossed the river Tonj and one Aluur country and moved on and reached the bank of the Sue or Jur river, where they definitely settled".

Welke mogen wel de Alur geweest zijn die ginder in de omstreken van Wau leefden, tijdens de eerste migraties der Lwo? Geen andere vermoedelijk dan de Bor (Belanda), thans nog gevestigd ten Zuiden van Wau, in de nabijheid van Rafili. Van deze Bor (of liever van hun taal) schrijft P. Santandrea (*Grammatichetta Giur*, blz. IX): „Il Belanda-Bor fa parte a se... Si riallaccia, più che al Luo dei corregionali, all' Acioli e più ancora (a quanto mi dicono confratelli Missionari che conoscono quelle due lingue)

(1) In mijn boek *Legenden, Geschiedenis en Gebruiken van een Nilotisch Volk* vindt men verscheidene opstellen van Augustino Tunderu, een Pajaw.

all'Alur... Het Belanda-Bor staat apart... Meer dan met het Luo van hun landgenoten verbindt men het met het Acol en meer nog (voor zoveel me confraters Missionarissen zeggen, die deze twee talen kennen) met het Alur." De Soedan-Lwo (Wau) en de Bor (Rafili) wijzen alle naar het Zuidoosten, wanneer men hun naar de plaats van hun herkomst vraagt. Het Zuidoosten van Wau en Rafili kan evengoed wijzen op de plaatsen Amadi, Watsa, Aru, Mahagi of Pajaw als op de streek van Rumbek. En vermits we op het grondgebied van Mahagi een streek vinden, die van oudsher bekend staat onder de naam Alur, waarom zouden we dan niet de hypothese onder ogen mogen nemen van een oorspronkelijk habitaat der Lwo op de oevers van het Albert-Meer, dat overigens met zijn jacht op nijlpaarden schijnt voort te leven in de tradities der Shilluk (Hofmayr). Van daaruit ging de trek eerst naar de kanten van Wau en daarna naar Malakal, de Sobat, enz.

Het wil me voorkomen dat Cr. te eenzijdig de tradities van de Shilluk in acht neemt en niet genoeg aandacht wijdt aan de gezegden der Soedan-Lwo, die nooit uitgroeiden tot grote volken, maar die blijk gaven van buitengewone vitaliteit en weerstandsvermogen, als men bedenkt hoe gruwelijk ze bevochten werden door de Nuer, Dinka en vooral door de mensenetende Zande.

In verband met die hypothese zou het wel de moeite lonen ter plaatse na te gaan of het wel juist is wat Cr. op blz. 66 schrijft : „Tifool went far inland, into present Belgian Congo and became the ancestor of the ruling clan of a group of people in the Logo country, between Aru and Watsa. At court Lwoo is still understood, besides Logo ; they declare to be descendants of Tifool and related to the Alur".

Het heet dat Ojanga, de stamvader der Ganda en der Angal (grondgebieden van Aru en van Mahagi) van over de Nijl komend, ook eerst naar Aru en het Noorden opging om later terug naar het Zuiden af te dalen. Nyipir kwam insgelijks van over de Nijl en vestigde zich ten Noorden van Mahagi. Hij is de stamvader van de Okoro (Arua), van de Pandoro (Mahagi), enz. De trek naar het Noordwesten schijnt de Lwo in het bloed gezeten te hebben. Ook van in de tijd dat Lwo en Shilluk hun bakermat verlieten en naar het Noordwesten verhuisden? Vooralsnog kan niemand

bevredigend op die vraag antwoorden, maar ze mag zeker gesteld worden en is waard een oplossing te krijgen.

M. VANNESTE, W. P.

H. V. Hodson, *Twentieth Century Empire* (London 1948, Faber and Faber) ; 186 p., with index and map. 15/.-

A book that should be read by all foreigners understanding English, failing which it should be translated into various languages. Because I believe it is a real contribution towards peace on earth and it would do away once and for all with the old concept of „perfidious Albion".

No doubt that on reading it some prejudiced outsider may still think of Englishmen as another prototype of the „Herrenvolk" who want to impose their will on the rest of the world. But what a difference between the avowed aims of the Nazis to dominate the world, and those of the British Commonwealth of peoples, to keep the world at peace !

As always, the great difficulty is to make others see your point of view and make them believe that what you propound is your real aim and not some outward show used to hide your more sinister motives.

The very frank way in which the author discusses the problem, pointing out the difficulties and weaknesses, should be a guarantee of good faith.

In fact on looking at this very realistic outline of the world situation, threatened at all times by the mad ambitions and the envious mutterings of potential enemies, one cannot help remembering that some time before 1939, the Round Table Review (of which the author was then editor) published such frank and outspoken articles about the possibilities of disaffection among the Dominions that they inspired von Ribbentrop to encourage Hitler in his belief (which, at that time, was gaining ground all over the Continent) that in case of a European war breaking out, Great Britain would be unable to count on the support and assistance of the Dominions and its overseas possessions. History has proved twice in one generation how erroneous this gratuitous assumption was. (Page 37 : „Yet the student of affairs who ponder these things will not forget that in 1914 and 1939 alike Canada

came *instantly* into two great European wars by the almost unanimous will of her people.") But will this deter others from starting the third world-war?

The author shows great political insight in his over-all look at the world and his explanation of the seven zones or theatres of power (clearly indicated in the map) must be a real eye-opener to many an outsider who has not studied these things properly till now, giving him an unbiassed outlook on the many problems with which mankind in general is confronted, as always.

„The problem of world order resolves itself into two parts : to preserve peace within each great theatre of power and to preserve peace at the borders between the different theatres." What can be more explicit from a world point of view which should appeal to every man's inherent love of peace?

This complex problem is ably analysed by the author from all points of view. He concludes his very lucid explanation with the following wise advice to his countrymen : „To leave the hegemony of the world to the rivalry of two great unions — the American and the Soviet — is to depreciate the currency of their own influence. To stand together as a third Great Power may well be the only way for them to avert another terrible holocaust."

M. H. C. WILLEMS (London)

Nations Unies, *Territoires non autonomes. Résumés et analyses des renseignements transmis au Secrétaire général au cours de l'année 1948.* (Lake Success, New-York 1949) ; VII + 746 p.

De leden van de Verenigde Naties welke verantwoordelijk zijn voor het beheer der niet-autonome gebieden, hebben er zich toe verbonden de secretaris-generaal van de Uno regelmatig inlichtingen te bezorgen over de economische en sociale toestanden en het onderricht in de aan hun zorg toevertrouwde territoriën.

Dit boekdeel, het derde in de reeks, bevat de samenvatting der bedoelde inlichtingen verstrekt door de gouvernementen van Australië, Belgisch-Kongo, Frankrijk, Nederland, Nieuw-Zeeland, Brittannië en de Verenigde Staten. Vooraf gaat een algemeen overzicht en als derde deel volgt een ontleding der verkregen informaties.

Wie zich enigszins met koloniaal-politieke problemen inlaat,

zal uit dit boek — een ware mijn — veel wetenswaardigs kunnen putten. V. K.

J. Vlamynck, *De Redder der Kaja-Kaja's* (Tielt [1949], Lannoo); 239 p.; platen buiten de tekst.

Met de „redder" wordt onze medewerker pater Petrus Vertenten uit Hamme bedoeld, die alvorens hij in Kongo als missionaris te werk werd gesteld, de beste jaren van zijn hard doch schoon leven in Nederlands Nieuw-Guinea had doorgebracht bij de koppensnellende Kaja-Kaja's welke als volk hun dood tegemoet liepen en te elfder ure door p. Vertenten, dank zij zijn beroering verwekkende campagne, werden gered. In dit geschrift, dat als lectuur voor allen bedoeld is, wordt zijn hele leven verhaald. Men leest het niet zonder ontroering en zonder in bewondering op te gaan voor de begaafde en dappere mens die p. Vertenten is geweest. V. D. W.

Frère Basile, *Aux rythmes des tambours*. La Musique chez les Noirs d'Afrique. (Montréal, Canada, 1949, Ed. des Frères du Sacré-Cœur); 172 pp., thèmes musicaux et illustr.

Voici un ouvrage destiné à tous. De lecture facile et agréable il excitera l'intérêt d'un grand nombre, et pas moins celui des musicologues et musiciens, des africanistes et ethnologues, des éducateurs et des historiens. Il favorisera plus d'une carrière musicale, de Blanc comme de Noir.

Celui qui a vécu en Afrique ou entendu de la musique nègre, — pas celle du jazz, qui n'est pas authentique — lit, dans les pages du Fr. Basile, tour à tour, toutes les impressions désavantageuses qu'il en a reçues. Mais, en fin musicologue, l'auteur réfute et éclaire chacune de ces fausses impressions.

La musique nègre revit d'ailleurs à nos yeux, sous la plume de l'auteur. On voit danser un peuple du berceau à la tombe. On y voit la musique agir sur le peuple, le tambour agir sur les instruments, sur les voix, sur les actes du peuple.

Le Fr. Basile défend avec science et conscience la musique primitive. Il nous fait, chemin faisant, l'histoire de la musique depuis les Grecs et Palestrina. Il nous fait part de ses découvertes musicales en Afrique noire et de leur histoire personnelle.

Le style alerte, enjoué, vif, direct plaira à plus d'un.

L'auteur a vécu au Soudan chez les Azande ,à Madagascar chez les Malgaches, en Afrique du Sud au Basutoland. Retenons que les Hovas sont mélanésiens et que l'île, remplie d'esclaves africains, surtout bantous, possède pourtant une population asiatique, où les cheveux longs abondent, et que la musique y est d'allure souvent orientale.

La comparaison de la musique européenne, orientale et africaine fait l'un des attraits de cette étude savante, mais écrite en un raccourci parlant et pittoresque. L'auteur discute son sujet pied à pied. Il l'éclaire de façon inattendue ; pourtant les plus grands connaisseurs de la musique d'Afrique noire trouveront dans les idées du Fr. Basile la confirmation de leurs idées. Mais quel est celui qui n'y apprendra plus qu'il ne savait déjà ?

Le Noir comprend sa musique, elle lui parle un langage direct, d'idées. Au Blanc de la comprendre. Au lieu de cela *on méconnaît* sans cesse les lois musicales de la musique primitive.

„Retrancher la musique indigène de la vie du Noir n'est donc pas simplement désorganiser sa vie, c'est la lui enlever, car c'est tuer son âme."

Rares sont les auteurs qui écrivent sur l'Afrique sans quelque mépris pharisien. Il faut rapprocher les RR. PP. Aupiais et Tempels des tendances du R. Frère Basile. Il n'y a pas de plus bel éloge.

L'école industrielle des sourds-muets de Montréal a réalisé une belle impression ; les thèmes musicaux qui sont analysés dans l'ouvrage, de manière vivante et savante à la fois, sont bien imprimés dans le texte et hors texte.

Espérons qu'une seconde édition permettra de rectifier quelques coquilles et d'insérer dans l'ouvrage les nombreuses photos que possède l'auteur, pour mieux illustrer la musique, les instruments et la manière d'en jouer.

Les milieux coloniaux belges, français et autres se doivent de répandre chez eux cet ouvrage fondamental.

E. Possoz

Alan Wood, *The Groundnut Affair* (London 1950, The Bodley Head Limited). Illustré de 15 photographies et trois cartes ; 12/6.

Voici donc, enfin, le livre attendu avec tant d'impatience sur le fameux Plan des Arachides du Tanganyika ; ce Plan qui a déjà

fait couler pas mal d'encre, qui a été l'objet de débats vitrioliques à la Chambre des Communes, qui a vu des démissions et des destitutions sensationnelles et qui, d'un autre côté a soulevé l'hilarité dans les music-halls anglais et dans les magazines de l'humour du monde entier.

La publication de cet exposé fut retardée à la suite d'objections — accompagnées, prétendit-on, même de mises en demeure — soulevées par un Ministre d'état qui a depuis lors été relevé de ses fonctions au Ravitaillement.

L'auteur, qui fut pendant tout un temps membre de l'administration du Plan et qui a séjourné assez longtemps en Afrique pour être tout à fait au courant de ce qui s'y est passé, est donc bien qualifié pour nous renseigner sur cette ténébreuse affaire.

Ce qui frappe le lecteur dès les premiers chapitres, c'est l'aisance avec laquelle on lit ce livre : voici une œuvre littéraire qui, à première vue, pourrait sembler aride et peu intéressante au non-initié, et dont on suit cependant les péripéties avec un intérêt toujours accru, comme un roman policier.

A mesure que l'on avance et qu'on comprend mieux de quoi il s'agit, par les explications simples et claires qu'apporte l'auteur à l'élaboration du problème, on devient de plus en plus absorbé et impatient à connaître la clef de l'énigme.

A chaque pas, pour ainsi dire, surgit — telle une nouvelle fausse piste — un autre point de vue ; une nouvelle personnalité entre en lice, et le roman se déroule pour mettre à jour — comme le dit l'auteur dans la préface — „l'histoire d'un fiasco, d'une suite d'erreurs, de malchances, d'insuccès navrants ; d'une tragédie qui s'éclaire de temps en temps d'une comédie pathétiquement humaine".

On nous donne l'occasion de retracer pas à pas toute l'entreprise, depuis sa conception dans l'esprit d'un chef du grand trust Unilever, jusqu'à sa mise en exécution, avec tout le branlebas d'une campagne militaire de grande envergure, tout le faste d'une expédition médiévale et toutes les complications de détail d'une vaste entreprise de nos temps.

Comment l'énorme machine se met en marche, comment elle peine laborieusement — avec ses intermèdes humoristiques — quels effets les premiers résultats obtenus eurent sur les promo-

teurs et les travailleurs : comment les répercussions ébranlèrent non seulement le quartier-général mais l'opinion publique et, par ses effets politiques, jusqu'à la stabilité du gouvernement de Londres, tout cela forme la trame vibrante sur laquelle se déroule le drame.

Quoique l'auteur conclut à ce que rien ne soit encore définitivement perdu et que l'entreprise malgré tous ses avatars, ses faiblesses, ses désillusions et ses méprises demeure viable, on n'en reste pas moins rêveur en constatant qu'une affaire qui devait, suivant les premières évaluations, coûter tout au plus l'équivalent d'environ un milliard de nos francs, a déjà absorbé plus de sept milliards de l'argent du contribuable pour un résultat qui ne représente qu'une infime partie de ce qui avait été prévu à l'origine.

Néanmoins, dans ce „Brave new world" (comme l'appelle Aldous Huxley) cette initiative constitue peut-être le modèle avant-coureur d'une organisation future plus rationnelle sur un plan mondial pour résoudre le problème fondamentalement humain qui en est la cause, c'est-à-dire concilier l'augmentation alarmante de la population du monde et ses besoins croissants de nourriture.

M. H. C. Willems

Marjorie Nicholson, *West African Ferment.* Fabian Colonial Bureau Pamphlet, London July 1950 ; 2/-

L'auteur de cette brochure, depuis plusieurs années secrétaire adjoint du Fabian Colonial Bureau, a une grande expérience de l'Afrique acquise sur place.

Dans cette étude elle considère les progrès dans toutes les colonies britanniques de l'Afrique occidentale et ce sous tous les angles : politique, culturel, économique. (A noter que, contrairement à ce que nous faisons généralement, le point de vue politique vient en premier lieu !)

Dans ces considérations intéressantes, certains détails sont pour le moins curieux et méritent peut-être d'être épinglés parce qu'on a parfois tendance à les oublier. Ainsi : toutes les soi-disantes colonies anglaises d'Afrique occidentale (Gambie, Sierra Leone, Côte d'Or, Nigérie) ne sont „colonie" que pour une infime partie du territoire c'est-à-dire un port sur la côte ou une bande de littoral plus ou moins profonde. Tout le reste est protectorat. Voilà un

point à retenir en suivant l'évolution politique, sociale et économique qui s'opère en ce moment. Autre détail — exemple frappant de l'empirisme anglais — c'est que jusqu'à ce jour les limites du Protectorat de Sierra Leone n'ont pas encore été définitivement fixées.

Après avoir fait ressortir les causes multiples de la désintégration de la vie normale (ancestrale et tribale) en Afrique en général, l'auteur passe en revue tous les changements (qui, comme on dit „ne sont pas toujours des améliorations") qui se sont faits ces derniers temps ainsi que les incidents et évènements — bons et mauvais — des dernières années.

Tout cela montre bien comment et pourquoi l'Afrique anglaise est dans une telle effervescence.

En dépit de l'urgence qu'exige cette situation, l'auteur préconise sagement le „Festina lente" mais conclut, néanmoins (et justement croyons-nous) que malgré les dangers d'une évolution rapide sans précédent dans l'histoire de la terre, cette évolution doit poursuivre son chemin. Il n'y a rien qui pourrait l'arrêter et le problème reste d'empêcher cette évolution de dégénérer en révolution et de l'achever d'une manière pacifique et sans explosions.

M. H. C. Willems

Otto Lutken, *Congo Gods*. Traduit du danois en anglais. (London 1931, Constable & Cº Ltd.)

Voici un livre relativement vieux que je viens de trouver dans ma bibliothèque municipale et dont le titre pour quelqu'un constamment à l'affût de tout ce qui concerne notre Congo m'a tout de suite attiré. Je le recommande comme divertissement de vacances au lecteur averti connaissant l'histoire de notre colonie.

Il est parfois intéressant de faire de la rétrospection, ne fut-ce que pour nous rendre davantage fiers des progrès enregistrés depuis l'époque dite héroique.

Ce roman qui, comme beaucoup d'histoires romancées, emprunte une partie de sa substance à l'histoire véridique, nous remet à la vie fiévreuse et pleine d'aléas d'avant 1908, au temps de l'État Indépendant.

Malgré tous ses anachronismes, toutes ses exagérations et erreurs — erreurs d'opinion, de jugement et, curieusement, de langage et

de typographie, ce qui est pour le moins surprenant chez des éditeurs du „standing" de la maison Constable ! — ce livre sert cependant à quelques chose, non seulement comme délassement curieux et plein d'humour caché, mais aissi comme leçon dans le sens qu'il est toujours intéressant d'apprendre comment d'autres nous voient et nous jugent.

M. H. C. WILLEMS

Ardaser Sorabjee N. Wadia, *The Romance of Rhodesia* (London 1947, J. M. Dent and Sons Ltd.) ; illustré de 16 photographies prises par l'auteur et une carte.

Un beau livre de tous les points de vue : présentation, impression, reliure et achevé, mais surtout de par les sentiments qu'y exprime l'auteur : un Hindou cultivé, ci-devant professeur d'histoire et d'anglais à l'Elphinstone College, Bombay.

En partie une apologie du grand bâtisseur d'empire, Cecil Rhodes, ce recueil d'impressions d'un voyage que fit l'auteur en Rhodésie (N. & S.) contient des chapitres qui vous transporteront par l'esprit à tour de rôle dans les sphères de la plus noble humanité, de la plus haute philosophie, ainsi que dans l'atmosphère des contes de Schéhérazade.

Vraiment un régal intellectuel du plus haut éclectisme.

M. H. C. WILLEMS

MEDEDELINGEN

1. **Nieuw redactie adres.** — Het gelieve onze medewerkers en correspondenten te letten op het nieuwe redactie-adres : Prof. Dr. A. Burssens, Veldstraat 29, Mariakerke-bij-Gent.

2. **Commissie voor Afrikaanse Linguistiek.** — Bij koninklijk besluit van 24. Augustus 1950 werd bij het ministerie van Koloniën een *Commissie voor Afrikaanse Linguistiek* opgericht welke als voornaamste opdracht heeft : *a*) de Afrikaanse taalkundige problemen te bestuderen, die in Belgisch-Kongo en Rwanda-Urundi rijzen, en hieromtrent de minister van koloniën alle voorstellen te

doen ; *b*) advies uit te brengen omtrent de vraagstukken die haar door de minister van koloniën worden voorgelegd.

De Commissie heeft haar zetel in het Museum van Belgisch-Kongo, Tervuren ; haar voorzitter is Prof. dr. Fr. M. Olbrechts, directeur van het Museum ; dr. A. E. Meeussen, attaché aldaar, is secretaris.

Werden benoemd tot werkend lid : prof. dr. E. Blancquaert (Gent) ; prof. dr. A. Burssens (Gent) ; prof. dr. L. Grootaers (Leuven) ; p. G. Hulstaert (Coquilhatstad) ; prof. dr. J. Larochette (Antwerpen) ; prof. dr. W. Pée (Luik) ; prof. dr. J. Tanghe (Antwerpen) ; prof. dr. V. van Bulck (Rome) ; prof. dr. J. Vandewijer (Leuven) ; p. dr. J. van Wing, S. J. (Brussel).

De corresponderende leden zijn : p. E. Boelaert (Coq) ; rev. J. F. Carrington (Yakusu) ; Mgr. R. Cleire (Bukavu), p. L. B. de Boeck (Libanda) ; R. de Leeuw (Basongo, Kasai) ; p. F. Denolf (Torhout) ; p. P. de Witte (Scheut) ; p. B. Dijkman (Hannut) ; Mgr. Hagendorens (Tshumbe) ; Abbé Kagame (Rwanda) ; Mgr. Lagae (Knokke); p. J. Le Bourdonnec (Bunkeya) ; p. B. Lekens (Molegbe) ; p. V. Maes (Bwamanda) ; p. J. Mertens, S. J. (Gent) ; p. R. Mortier (Molegbe) ; p. H. Rombauts (Leopoldstad) ; p. M. Rommes (St Pieters-Woluwe) ; p. dr. P. Schebesta (Wenen) ; p. L. Stappers (Kalonda) ; p. P. Schumacher (Gits) ; p. G. van Avermaet (Borgerhout) ; p. E. van Avermaet (Lokeren) ; p. J. van Coillie (Tshibala) ; Mgr. van Heusden (Kafubu) ; p. M. Vanneste (Antwerpen) ; p. H. van Thiel (Rozendaal) ; p. E. Willems (Hemptinne).

BANQUE BELGE D'AFRIQUE

Société congolaise par actions à responsabilité limitée

Affiliée à la BANQUE DE BRUXELLES

Siège social : **Léopoldville**
Siège administratif : **3, rue de Namur, Bruxelles**
Bureau à Anvers : **20, Longue rue de l'Hôpital**

Agences en Afrique :

au Congo Belge : **Aketi — Albertville — Coquilhatville — Costermansville — Élisabethville — Goma —Jadotville — Kolwezi — Léopoldville — Luluabourg — Stanleyville ;**

au Ruanda-Urundi : **Usumbura ;**

en Afrique Equatoriale Française : **Bangui — Brazzaville — Pointe Noire.**

Représentant à New York : **J. J. VAN AUBEL, Room 1742, 37 Wall Street**

CORRESPONDANTS DANS LE MONDE ENTIER

TOUTES OPÉRATIONS DE BANQUE COLONIALE

DE SIKKEL, LAMORINIERESTRAAT 116, ANTWERPEN

Tel. 39 36 51 — 39 36 54. Postcheckrek. 173 45

Pas verschenen :

ATTILIO GATTI

KAMANDA
EEN AFRIKAANSE JONGEN

De ware geschiedenis van een elfjarige knaap uit Belgisch-Kongo, die bij de tiende expeditie van kommandant Gatti als boy werd aangenomen. Zijn wondere en avontuurlijke tochten met de expeditie door het land van de Watusi-reuzen en de Mambuti-pygmeeën, zijn ontmoetingen met de dieren van de wildernis, zijn bewogen redding van het leven van Mrs Gatti. Geïllustreerd met 31 authentieke foto's van Kamanda en van zijn belevenissen. 120 blz.

Ing. fr. 60 ; geb. fr. 85.

KONGO-OVERZEE

Verschijnt om de twee maanden, behalve in Augustus-September; elk nummer 64 blz.; gelllustreerd. — Abonnement voor België: fr. 150.—; voor Kongo: fr. 170.—; voor andere landen: fr. 170.—. Redactie: Prof. Dr. A. Burssens, Veldstraat 29, Mariakerke-bij-Gent (België).

LIJST VAN MEDEWERKERS

Mgr. J. Cuvelier, Oud-Apostolisch Vicaris van Matadi;
Mgr. R. Cleire, Apostolisch Vicaris van Kivu;
P. Wigny, oud-minister van Koloniën, Brussel;
R. Godding, oud-minister van koloniën, Antwerpen;
Prof. Dr. E. de Bruyne, Universiteit te Gent, oud-minister van koloniën;
Prof. Dr. F. de Mûelenaere, Universiteit te Gent;
Prof. Mr. G. van der Kerken, Universiteit te Gent, Koloniale Hogeschool te Antwerpen;
Prof. Dr. G. van Bulck, S. J., Leuven en Rome;
Prof. Dr. H. P. Blok, Universiteit te Leiden;
Prof. A. de Ridder, Universiteit te Gent;
Prof. Dr. J. Wils, Universiteit te Nijmegen;
Prof. Dr. M. Vereenigende, Koloniale Hogeschool, Antwerpen;
Prof. ir. L. de Wilde, Rijks-Landbouwhogeschool te Gent;
Dr. V. Geldere, Leuven;
Prof. Dr. A. N. Tucker, School of Oriental and African Studies, Universiteit te Londen;
Dr. M. van Meerhaeghe, Docent aan de Koloniale Hogeschool te Antwerpen;
Dr. A. E. Meeuwsen, Museum van Belgisch-Kongo, Tervuren;
Dr. H. Cornelis, Leopoldstad;
G. Hulstaert, M. S. C., Coquilhatstad;
E. Boelaert, M. S. C., Coquilhatstad;
R. van Caneghem, C. I. C. M., Kasayi;
Pl. Tempels, O. F. M., Kamina;
R. Mortier, O. M. C., Businga;
Dr. E. Possoz, Brussel;
G. Brauwen, M. A. (Rand), Lusambo;
J. Mertens, S. J., Mpese;
Dr. J. Grootaert, Leopoldstad;
E. Willems, C. I. C. M., Kasayi;
B. Costermans, O. P., Faradje;
M. Vanneste, M. A., Antwerpen;
L. Mayens, M. A., Bunya;
J. F. Carrington Ph. D., Yakusu;
Dr. L. Ballegeer, Leopoldstad;
L. Heetkens, M. A., Kilo;
M. H. C. Willems, Londen;
L. B. de Boeck, C. I. C. M., Libanda;
C. M. N. White, District Commissioner, Kasempa, Noord-Rhodesië;
L. Stappers, C. I. C. M., Kasayi;
B. Lekens, O. M. C., Molegbe; e. a.

Drukkerij George Michiels, N. V., Tongeren